

FAS'TA TÎTUNFİTR RİBÂTI VE EMGÂRİYYE TARİKATI "ET-TÂİFETÜ'S-SANHÂCİYYE" *

Kadir ÖZKÖSE *

Özet

İlk dönem Mağrib tasavvufunun en önemli merkezleri ribâtlardır. Başta gelen Mağrib ribatlarından biri ise Tîtunfîtr Ribâtıdır. Fas'ın Dükkâle bölgesinde kurulan bu ribât Sanhâce kabilesinin dîni ve manevî merkezi konumunda idi. İlim, ahlak, takva, zühd ve hizmette öncü isimler olmaları ile tanınan Tît Ribâtı şeyhlerinin önde gelenleri; Ebû İbrâhim İsmâil b. Saïd el-Emgâr, Ebû Câfer İshâk b. İsmâil, Ebû Abdillâh Muhammed İbn İshâk Emgâr, Ebû Abdilhâlik Abdülazîm b. Ebî Abdillâh b. Emgâr ve Ebû Muhammed Abdüsselâm b. Ebî Abdillâh Muhammed b. Emgâr'dır. et-Taifetü's-Sanhâciyye olarak da bilinen Emgâriyye tarikatının başlıca özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz: 1. Nebvî sünnetin esas alınması, 2. Mâlikî mezhebinin benimsenmesi ve ilim erbâbı ile yakın ilişki içerisinde olunması, 3. Benî Emgâr'ın Şerif kabul edilmesi, 4. Zühd ve riyâzete önem verilmesi, 5. Fütüvvet geleneğinin benimsenmesi, 6. Yerel değerlere hassâsiyet gösterilmesi, 7. Etnik kimliğe bürünmesi, 8. Cezûliyye tarikatına dönüşmesi, 9. Portekiz işgaline karşı bağımsızlık mücadelesi vermesi.

Anahtar kelimeler: Mağrib, Fas, Dükkâle, Azmûr, Emgâriyye, Sanhâciyye Kabilesi, Benî Emgâr, et-Taifetü's-Sanhâciyye, Ebû Abdillâh Emgâr, Tîtunfîtr, Ribat, fütüvvet, sohbetin şartları, Cezûliyye, Murabıtık, Murabıtlar Devleti, Muvahhidler Devleti, Merînîler Devleti, Tasavvuf.

Abstract

Titunfîtr Ribat in Morocco and Emgâriyye Sufi Order "al Taifa al Sanhaciyya"

Most important centers of Maghrib Sufism at the first period are ribats. Foremost of Maghrib ribats is Ribat Tit-n-Fitr. This ribat that has been founded in the Dukkale region of Morocco is religion and spiritual center of Sanhaja tribe. Sheikhs of Ribat Tit are leaders at the knowledge, morals, taqva, asceticism and service. Some of them are Abu Ibrahim Isma'il ibn Said Amghar, Abu Ja'far Ishaq ibn Isma'il, Abu Abdallah Muhammad ibn Ishaq Amghar, Abu 'Abd al-Khaliq Abd al-Azim ibn Abu Abdallah Amghar and Abu Muhammad Abd as-Salam ibn Abu Abdallah Amghar. Amghariyya's principal characteristics that has been known at-Ta'ifa as-Sanhâjiyya are that: 1. They have been following the prophethood tradition. 2. They have been following Maliki madhab and establishing relations with the ulama. 3. They have been accepting the sheriffs. 4. They have been considering important the asceticism. 5. They have been accepting futuwwe tradition. 6. They have been paying attention to local values. 7. They have been attending to the ethnic identity. 8. Amghariyya order has been turning the Cazuliyya order. 9. They have been joining at the independence fight against Portuguese.

Key words: Maghrib, Morocco, Dukkala, Azammur, Amghariyya, Sanhaja tribe, Banu Amghar, at-Ta'ifa as-Sanhâjiyya, Abu Abdallah Amghar, Tit-n-Fitr, Ribat, futuwwa, Rules of Companionship, Cazuliyya, Maraboutism, Almoravid, Almohad, Marinid, Sufism

* Bu makale, Cumhuriyet Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı tarafından desteklenmiştir

* Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e-mail: kozkose@cumhuriyet.edu.tr

1. Giriş

İslâm düşünce sisteminin sacayaklarından biri olan tasavvuf, Mağrib düşünce tarihinin de önemli bir yönünü temsil etmektedir. Mağrib’de İslâm, ilk dönem fetih hareketleri ile bölgede kendini hissettirmiş, Endülüs medeniyeti tecrübesi ile siyâsî, mimârî, iktisâdî, kültürel ve toplumsal boyutta kök salmış, tasavvufî hayat, zühhd ve takvâ hareketi, sûfî şahsiyetlerin özel gayretleri ile de gönülleri fetheder konuma gelmiştir. Şark tasavvuf hareketlerine paralel olarak gelişim seyri izleyen tasavvuf düşüncesine, hicrî ikinci asırdan itibâren hissedilir düzeyde Mağrib’de de rastlanmaktadır.

Kendilerine *sulehâ* adı verilen bu ilk dönem sûfîleri, daha çok zühhd, takvâ, güzel ahlâk, ilim ve erdemleri ile tanınan, geniş kesimler tarafından benimsenmişlerdir. İlk dönem sûfîleri daha çok şehirlerde medrese kültürü ile birlikte faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Kırsal kesimde İslâm ve tasavvuf düşüncesini temsil eden zümreler, genelde *murâbitlar* eliyle olmuştur. İlk fetih hareketleri ile uçlarda, sınır boylarında, serhatlarda ve kıyı şeridinde inşa edilen ve bir ağ gibi örülen Mağrib topraklarındaki ribâtlar, temelde güvenlik amacına mâtuf olarak tesis edilmişlerdir. Fetih hareketleri için birer garnizon işlevini gören, gönüllü askerî teşekküllerin oluşmasını sağlayan, dış dünyadan gelecek saldırılara karşı Müslüman halkın can güvenliğini temin eden ribâtlar, sadece fetih hamlelerinin yapıldığı kurumlar olmamıştır. Bölge fethinin tamamlanmasından sonra, birer kültür merkezi olarak Mâlikî mezhebinin eğitim sistemini Mağrib sahasında yayan kurumlar konumuna gelmiştir. İlerleyen dönemlerde ise İslâm’ı henüz içlerine sindirememiş, Müslümanlıkları yüzeysel kalmış, okuma-yazma bilmeyen ve mânen çorak durumdaki halk kitlelerini İslâmlaştıran, gönüllerini İslâm’a ısındıran ve mânevî hayatın derûnîleşmesini sağlayan birer dergâh şekline bürünmüşlerdir.

Biz bu makâlemizde fetih rûhu, kültür transferi ve gönül eğitimi seferberliğini başlatan Mağrib Ribâtlarından *Titunfitr Ribâtı*’nı ele alacağız. *Titunfitr Ribâtı*’nın bulunduğu topraklar, *Sanhâce* isimli *Berberî Kabilesi*’ne âit yörelerdir. *Sanhâce* halkı, *Mağrib*’in güçlü, geniş ve köklü etnik zümrelerinden biridir. *Sanhâce* etnik zümresine âit saygın âilelerden biri de *Emgâr* âilesidir. *Mağrib Berberî* dilinde, *emgâr* kavramı; Arapça’daki *şeyh* terimi karşılığındadır. Dînî ve tasavvufî mâhiyetteki *şeyh* anlamından çok, siyâsî kimliğe sahip kabile liderliği özelliğini taşımaktadır.¹

Titunfitr Ribâtı’nın kurucu âilesi olan *Emgâr* âilesi, başından beri yaklaşık

1 Vincent J. Cornell, *Realm of the Saint: Power and Authority in Moroccan Sûfism*, The University of Texas Pres, Austin 1998, s. 41.

dört asır boyunca *Sanhâce* halkının sesi olmuş, *Sanhâce* etnik grubunu siyasal iktidâr nezdinde temsil etmiş, *Sanhâce* topraklarında İslâm'ın kök salmasına, İslâm kültürünün neşv ü nemâ bulmasına, kabile neslinin eğitime kendini adanmış ilim, fikir ve gönül adamları yetiştirmiş saygın bir âiledir. *Emgâr* âilesi üyelerinin temsil ettikleri, *Titunfıtr* merkezli tasavvuf düşüncesi söylem ve yaşam tarzı, etkinlik şekli, silsilesi, evrâdı, sülûk yapısı ile *Mağrib*'in kurumsallaşan ilk tarikatlarından biri olmuştur. Kaynaklarda daha çok *tâife* ve *ekol* olarak zikredilen hareketi, *tarikat* geleneğinin tüm unsurlarını bünyesinde toplamasından dolayı, çalışmamızda *tarikat* kavramı çerçevesinde değerlendireceğiz.

2. Tîunfıtr Ribâtı'nı Ele Alan Kaynaklar

Emgâr şeyhlerine ve ribâtına dâir pek fazla müstakil kaynağa rastlayamamaktayız. Dolaylı olarak yapılan araştırma ve incelemeler vasıtasıyla bilgi edinmekteyiz. Elde mevcut olan kaynaklarda da daha çok tarihçilerin müşâhedeleri ve seyyahların hâtıraları yer almaktadır. Bunlar da son derece sınırlıdır. En ayrıntılı bilgiler, **ez-Zemmûrî**'nin *Behcetü'n-Nâzirîn* isimli eserinde kayıtlıdır. Konuyla ilgili dolaylı da olsa, başvurabileceğimiz diğer belli başlı kaynakları ise şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Müellifi belli olmayan *Tenkîhü'l-ahbâr fî kerâmâtî's-sâlihîn Benî Emgâr* isimli eser.
2. Müellifi meçhul *Ünsü'l-ârifîn fî Benî Emgârî's-sâlihîn* isimli eser.
3. Ebû İmrân Mûsâ *ez-Zenâtî'nin el-Vesâilü ve'z-zülefâ'sı*.
4. Ebû Ali Ömer el-Hennâî'nin *Metâliu'l-envâr fî kerâmâtî eslâfi Benî Emgâr ile Tühfetü'l-asfiyâi fî ta'rîfî'l-evliyâ* isimli eserleri.
5. Bunlardan başka *Merînîler* döneminden itibâren nispeten yakın dönemlerde yaşayan müelliflerin çalışmaları zikredilebilir. Bu eserler daha çok şerif âileleri, evliyâdan kabul edilen zatlar, fukahâ ve ulemâ isimleri üzerinde durmaktadır. Ribâtın kurucu âilesi *Berberî* olması nedeniyle kimi kaynaklar, *Berberî* tarihini ortaya koyarken ribât hakkında özel değerlendirmeler yapmaktadırlar.
6. Ribât hakkındaki haberleri rivâyet sadedinde ele alan bir diğer önemli eser, İbnü'z-Zeyyât'ın *et-Teşevvüf'üdü*. Ribâtın yeri ve konumu hakkında kısa bir değerlendirmede bulunup *Tîr Ribâtı*'nın *Azmûr* kentinde olduğunu söylemekle yetinmektedir. Ribâtın şeyhleri hakkında da çok kısa bilgiler sunmaktadır.²

2 Ebû Yakub Yûsuf b. Yahyâ et-Tâdilî İbnü'z-Zeyyât (ö. 627/1229-30), *Kitâbü't-teşevvüf ilâ ricâlî't-tasavvuf*, tahk.: Ahmed Tevfik, Menşûrâtü Külliyyeti'l-Âdâb ve'l-Ulûmi'l-İnsâniyye, Rabat

7. İbn Kunfûz'un *Ünsü'l-fakîr* isimli eseri de *Âl-i Emgâr* âilesi hakkında verdiği bilgilerle önem arz etmektedir.³
8. İbnü'l-Hatîb ise *Mi'yârü'l-ihdiyâr* isimli eserinde önemli bilgiler sunmaktadır.⁴
9. Devletin *Tît Ribâtı*'ndan yılda beş bin miskal değerinde vergi aldığını dile getiren el-Ömerî'nin *Mesâlikü'l-ebâr fi memâlikü'l-emsâr* isimli eseri.
10. Hasan Vezzân'ın ribâtın son dönemleri üzerine değerlendirmelerde bulunduğu *Vasfû İfrikiyye* adlı çalışması.⁵
11. Modern dönem araştırmaları arasında *Basset et Terrasse*'nin bilimsel ciddiyet içerisinde hazırladığı ve *Tît Ribâtı* ile kurucusu hakkında özel bilgilere ulaştığı eseri zikre değer bir çalışmadır.⁶
12. Tarihçi ve araştırmacı Ahmed Bûşîrb'in *Tît Ribâtı*'nın tasavvufî ve iktisâdî konumuna dâir yaptığı, Portekiz sömürgesi döneminde *Dükkâle* tarihini ortaya koyan çalışması, zikredilmesi gereken eserlerden biridir.⁷
13. Vincent J. Cornell'in *Realm of the Saint* ve *The Way of Abu Madyan* isimli eserleri ile *Islamic Studies*'de yayınlanan "Ribât Tit-N-Fitr: The Origins of Moroccan Maraboutism" adlı makâlesi konumuzla alâkalı önemli araştırmalardır.

On dördüncü yüzyıl el yazmalarından olan *Behcetü'n-nâzırîn ve ünsü'l-ârifîn ve vasiâtü Rabbi'l-âlemîn fi menâkibi ricâli Emgârî's-sâlihîn* isimli eser, âdetâ ribâtın tarihçesi ve menâkıbnâmesi niteliğindedir. Modern dönem tarihçilerinin dikkatini çeken ve bibliyografya niteliğindeki bu menâkıbnâme, Muhammed ez-Zemmûrî tarafından derlenmiştir. Kendisi de aslen Azmûrlu olup *Benî Emgâr* âilesine mensuptur. Eser baştan sona ribâtın sosyal fonksiyonlarından, öğretim faaliyetlerinden ve siyasal nüfûzundan bahsetmektedir. *Benî Emgâr*'la dönemin idârecileri arasında geçen mektuplaşmaların kaydedildiği metinler, Murâbitlar ve Muvahhidler dönemindeki Mağrib sûfîlerinin kırsal bölgelerde gerçekleştir-

1984, s. 209.

- 3 Ebü'l-Abbâs Ahmed İbn Kunfûz el-Hatîb (ö. 809/1406), *Ünsü'l-fakîr ve izzü'l-hakîr*, tahk.: Muhammed el-Fâsî - Adolf Faur, Menşûrâtü'l-Merkezi'l-Câmîi li'l-Bahsi'l-İlmî, Rabat 1968, s. 71.
- 4 Lisânüddin İbnü'l-Hatîb, *Mi'yârü'l-ihdiyâr fi zikri'l-maâhidi ve'd-diyâr*, Rabat 1977, s. 30.
- 5 Hasan b. Muhammed el-Vezzân, *Vasfû İfrikiyye*, Rabat 1980, c. I, s. 120.
- 6 Basset (H) et Terrasse (H), "Sanctuaires et Forteresses Almohades, le Ribât de Tit", *Hesperis*, 1927.
- 7 Ahmed Bûşîrb, *Dükkâle ve'l-isti'mârü'l-Burtuğâli*, ed-Dârü'l-Beydâ 1984. Ribâtın tarihi ve düşünce yapısına dâir kaleme alınan eserlerin geniş tahlili için Bk.: Muhammed Mâzûnî, "Ribât Tîb: mine't-te'sîs ilâ zuhûri'l-hareketi'l-Cezûliyye", *er-Ribâtât ve'z-Zevâyâ fi Târîhi'l-Mağrib*, Kulliyetu'l-Âdâb ve'l-Ulûmî'l-İnsâniyye, Rabat 1997, ss. 25-28.

dikleri faâliyetlere ışık tutmaktadır.⁸

3. Tîunfıtr Ribâtının Konumu

En erken tarihlerde kurulan ve Mağrib ribâtlarının en önemlilerinden biri olan *Tîunfıtr Ribâtı*, Atlas Okyanusu kenarında, günümüz *Fas* kentlerinden *el-Cedîde*'nin 8 km. kadar güneyinde yer almaktadır.⁹ Buraya *Aynü'l-Fıtr* veya *Aynü'l-Bârîde* adı da verilmektedir.¹⁰ Aynı zamanda burası, bir liman kasabasıdır. Tarih boyunca gemilerin girip çıktığı ve ticârî seferler düzenledikleri işlek limanlardan biri olmuştur. Berberîce konuşan kabilelerden *Sanhâce* kabilesinin yerleşim birimlerinden de biridir.

Burası, sırasıyla İdrîsîler'in, Benî Zîrî Hânedanlığı'nın, Murâbitlar'ın, Muvahhidler'in, Merînîler'in, Vattâsîler'in ve Sa'dîler'in idâresi altında bulunmuştur.

Ribât, yapı bakımından ise birbiri ile irtibatlı çok sayıdaki binalardan oluşmakta ve kompleks bir mâhiyet arz etmektedir. Âdetâ bir kasaba hüviyetindedir. Ribâtın merkez noktasında bir câmiî bulunmaktadır. *Tîr Ribâtı*'nın bu câmiine, *Ebû Câfer İshâk Mescidi* adı verilmektedir. Bu mescidin inşâsına *Ebû Câfer*'in *Iyir*'den dönüşü akabinde başlanmış, Murâbitlar'ın *Dükkâle*'yi hâkimiyetleri altına aldıkları dönemde tamamlanmıştır. Yapılış maksadı, mescit işlevini yürütmesidir. Mescidin geniş bir avlusu, küçük bir kubbesi, *Ebû Câfer*'in kabri, iki ayrı mihrâbı vardır. Fakat önceki minâreden eser kalmamıştır. Ribâtın yapısı hakkında bilgi veren kaynaklar, minârenin taban kısmının 3 m., incelik yükselen kısmının 7.5 m. uzunlukta olduğunu, *Zenâtî* ve *Endülüs* mimârî tarzının bir örneği olduğunu, *Fes*'teki kadim *Zenâtî* eserlerini andırdığını söylemektedirler.¹¹

Câmiin son dönemlerindeki mimârî yapısında ise uzun bir minâresinin olduğundan bahsedilmektedir. *Ebû Abdillâh b. Emgâr*'ın torunu, kendi sermâyesinden beş yüz dînar tahsis ederek câmiin yeniden inşâsını sağlamıştır. Bizzat kardeşi, mihrapla kubbeyi inşâ etmiş, ihvan ve Müslüman ahâli ise câmiin tezyinâtı ve düzenlemesini gerçekleştirmişlerdir. Binanın yeni inşâsı yaklaşık 652/1255 tarihinde tamamlanmıştır.¹²

8 Detaylı bilgi için Bk.: Albrecht Noth and Lawrance I Conrad, *The Early Arabic Historical Tradition: A Source-Critical Study*, Princeton 1994, ss. 76-87; Cornell, *Realm of the Saint*, s. 41.

9 Cornell, *age*, s. 41.

10 İbn Kurfûz, *Ünsü'l-fakîr ve izzü'l-hakîr*, s. 71.

11 Mâzûnî, "Ribât Tib", *er-Ribâtât ve'z-Zevâyâ*, ss. 45-46.

12 Muhammed İbn Abdulazim ez-Zemmûrî, *Behcetü'n-nâzirîn ve ünsü'l-ârifîn ve vasiâtü Rabbi'l-âlemîn fi menâkibi ricâli Emgârî's-sâlihîn*, elyazması, Bibliothèque Hassania (el-Hizânetü'l-Haseniyye), Rabat, no: 1358, vr. 45; Mâzûnî, "Ribât Tib", *er-Ribâtât ve'z-Zevâyâ*, ss. 45-46.

Tîr Ribâtı, etrafı surlarla çevrili bir kale kasabasını andırmaktadır. *Tîr Ribâtı*'nın surları, sâhilden yaklaşık 200 m. uzaklıktadır. Dâire şeklini andıran ve şehri kuşatan bir biçime sahiptir. Sadece sâhil tarafı düz bir yapı arz etmektedir. Ribât, farklı cephelere açılan üç kapıdan dışarıyla bağlantı kurmaktadır. Güney çıkışına *Bâbü Asafi*, kuzey çıkışına *Bâbü'l-Cedide*, doğu çıkışına *el-Bâbü'l-Kablî* adı verilmektedir. Okyanus cihetinde ise herhangi bir menfez ve çıkış söz konusu değildir. İnşa edilen bu kalın surlar ve yüksek burçlar, tarikatın emniyetini tesis etmiştir. Zira gerek okyanus cihetinden, gerekse kara istikâmetinden bakılacak olsa ribât, uzaktan bir mağarayı andırmaktadır. Bu da bütün müstemilâtı ile ribâtın güvenlik amacıyla inşâ edildiğini göstermektedir. Ancak şu bir gerçek ki, Mağrib sâhilleri milâdî on üçüncü asırdan önce herhangi bir yabancı istilâsına mâruz kalmamıştır. Fakat bu tarihten çok önceleri, Avrupalıların Tunus kıyılarına çıkarma yaptıklarına dâir haberler buralara gelmektedir. Duyulan bu tedirginlik ve korku, onları tedbir almaya sevk etmiş olmalıdır. Burada *Tîr Ribâtı* surlarının *Murâbitlar* döneminde yapılmaya başlandığının da altı çizilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla yabancı ve dış tehditlerden ziyâde iç tehditler ve hânedanlık kavgalarından duyulan tedirginlikle bu gereksinime ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.¹³

Siyâsî hânedanlıklar tarafından buraya yerleştirilen en eski Müslüman zümre, Benî Emgâr âilesidir. Siyâsî otoriteler, bölge halkı olan *Sanhâce* kabilelerinden vergi toplama yetkisini Benî Emgâr âilesine vermişlerdir. Kaynaklarda burasının ismi, genelde *Titunfir* olarak geçmekle birlikte, kısaca *Tîr* ismiyle de meşhur olmuştur. *Tîr* kavramı, ayn/göze anlamına gelen bir kelimedir.¹⁴

4. Emgâriyye'nin Kurucu Şeyhleri

Tîr Ribâtı'nın kurucu âilesi sayılan Benî Emgâr, 5/11. yüzyılın ortalarına doğru *Hicaz*'dan *Mağrib*'in batı sâhillerine göç eden ve Peygamberin soyundan geldikleri düşünülen *Şerifler*dir. Zamanla yerli *Sanhâce* Berberîleri'nden kız alıp vermek suretiyle, Berberî-Arap ihtilâtını gerçekleştirmişlerdir. Bir asır zarfında *Ümmü'r-Rebî*' ile *Tansift* ırmaqları arasındaki bütün sâhil bölgelerinin dînî ve siyâsî otoriteleri konumuna gelmişlerdir.¹⁵ *İbnü'z-Zeyyât*, Emgâr âilesini; "*Hayır, salâhiyet ve velâyet hânesi*" olarak tanıtmakta, zamanuna kadar da bu özelliğini

13 Mâzûnî, "Ribât Tîr", *er-Ribâtât ve'z-Zevâyâ*, ss. 46-47.

14 İbnü'z-Zeyyât, *et-Teşevvüf*, s. 209.

15 İbn Kurfûz, *Ünsü'l-fakîr ve izzü'l-hakîr*, s. 64; Vincent J. Cornell, *The Way of Abu Madyan: Doctrinal and Poetic Works of Abu Madyan Shuayb Ibn Al-Husayn Al-Ansari*, (509-594/1115-6--1198), *The Islamic Texts Society*, Cambridge 1996, s. 23.

koruduğundan bahsetmektedir.¹⁶ Eserini 8/14. asrın sonlarında kaleme alan *İbn Kunfûz* ise bu tespiti doğrulamakta ve salâhiyet bakımından *Benî Emgâr'ı Mağrib'* in en büyük âilesi olarak kabul etmektedir. Onların, servet mirası gibi ilmî ve ahlâkî değerleri kendilerinden sonrakilere miras bıraktıklarından bahsetmektedir.¹⁷ Her iki eserin tespitleri dikkate alındığında, *İbnü'z-Zeyyât*'ın yaşadığı *Muvahhidler* dönemi ile *İbn Kunfûz*'un yaşadığı *Merînîler* döneminde *Tît Ribâtı*'nın kurucu ve şeyhleri olarak tanınan *Emgâriyye* âilesinin saygın bir konumda oldukları, *şerif* olmaları hasebiyle itibar gördükleri, nesep, velâyet ve salâhiyet bakımından seçkin sûfîlerin yetişmesine zemin hazırladıklarını görmekteyiz.

Teşekkül ettirilen *Sanhâciyye Tâifesi'*ni *Mağrib'* in önde gelen tasavvuf zümrelerinden biri hâline getiren *Benî Emgâr*, 9/15. asrın ortalarında ribâtlarını *Şâziliyye* ile ilintileyerek güçlü bir sûfî merkez konumuna gelmiştir. *Mağrib'* in meşhur sûfîsi *Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî* (ö.869/1465)'nin yetişmesine zemin hazırlamışlardır. *Sanhâciyye Tâifesi* olarak da anılan *Emgâriyye Tarikatı*'nın kurucu isimlerini şu şekilde tanıtabiliriz:

4.1. Ebû İbrâhim İsmâil b. Saîd el-Emgâr (ö. ?)

Kaynaklara göre, *Tît Ribâtı*'nın kurucusu, *Ebû İbrâhim İsmâil b. Saîd'* dir. Anlatıldığına göre, kendisi *Medine'* de yaşayan zâhid bir kişi ve selef-i sâlihînden bir zâttı. *Ciddé*'de hayatını sürdürürken kulağına gelen bir sadâ ile *Mağrib'* e göç etmiştir. Virdine gösterdiği özen, seçkin haslet ve kerâmetleri ile meşhur olmuştur. "*İsmâil, ışığı takip et ve Mağrib'e git! Daha önce erişemediğin özel hâllere kavuşacaksın. Işık her nerede karar kılsa sen de oraya yerleş! Orası, sâlihîlerin mekânı olacaktır*"¹⁸ şeklinde kalbine doğan mânevî bir işâretle yola revân olduğu anlatılmaktadır. İki kardeşi ile birlikte Ebû İbrâhim İsmâil'in Atlas sâhillerine kadar gelmesini sağlayan bu ışığa, taraftarları, *Hâşimî Nûr* adını vermektedir.

Zemmûrî, onu; "*İbâdetine müdâvimdi, takvâ bakımından öndeydi, irfânı yüksekti, vahşî hayvanlarla bile ünsiyet sağlardı ve ileri düzeydeki kulluğu sonucu Allah hayvanları kendisine râm kılmıştı*" diye tanıtmaktadır.¹⁹

16 İbnü'z-Zeyyât, *age*, s. 209.

17 İbn Kunfûz, *Ünsü'l-fakîr ve izzü'l-hakîr*, s. 71.

18 ez-Zemmûrî, *Behcetü'n-nâzirîn*, vr. 59; Cornell, *Realm of the Saint*, s. 41.

19 Zemmûrî, sözlerinin devamında şu bilgilere de yer vermektedir: "*Azmûrlu Sanhâce halkı bu durumu kabile reisleri Abdülaziz İbn Battân'a anlatmışlar, o da duyduklarını müşâhede için bizzat şeyhin mahalline kadar gelmiştir. Anlatılanların doğruluğuna inandıktan sonra şeyhi, kendi kabilesinin şefi olmaya dâvet etmiş, fakat o bu teklifi reddetmiştir. Sâlih zâtlara yaraşan zâviyede ikamet olduğunu belirtmiş ve mânevî irşad vazifesini yürütmekle mükellef olduğunu söylemiştir. Bölgede nükseden kuraklıktan kurtulmak için kabile halkının yağmur*

4.2. Ebû Câfer İshâk b. İsmâil (ö. 475/1083)

Tîtuñfîtr Ribâtî''nin ikinci lideri *Ebû Câfer İshâk b. İsmâil'* dir. Ebu Câfer'in itikâdî ve fikhî düşüncesi, *Ebû İmrân el-Fâsî* gibi *Mâlikî* ıslâhatçıların içtihatları ile paralellik arz etmektedir.²⁰ Dönemin önde gelen Kelâm âlimlerinden *Ebü't-Tayyib Saîd el-Esfâkusî* ile *Ebû Câfer İshâk* arasındaki yazışmalar,²¹ onun ilmî liyâkatini göstermektedir. Şeyhin *el-Esfâkusî* ile gerçekleştirdiği yazışmalarında kullandığı üslûp, onun entelektüel birikimine işâret etmektedir. Yine Kelâmî konulara dâir tartışmalar yapması, ribâtın ilmiye sınıfı ile yakın temas içerisinde olduğu, diğer tasavvuf zümrelerinden daha fazla itibar kazandığı ve fıkıhla tasavvufu bir bütün olarak temsil ettiği anlaşılmaktadır. *Ebû Câfer*'le kendi arasında gerçekleşen bu yazışmalara *el-Esfâkusî*, "*el-Akîdetü's-Seniyyetü'l-Bürhâniyyetü'l-Vecîzetü*" ve "*Akîdetü's-Sâlihîn*" adını vermektedir.²²

Azmûrlu Sanhâceliler ile *Tamesnalı Berguvâta* kabilesi arasında 419/1027-8 yılından itibaren uzun süre devam eden savaşlar gerçekleşmiştir. *Berguvâta* güçleri ile savaşan *Sanhâce Hânedanlığı*'nin lideri olan *Temîm b. Zîrî el-Yefrûnî* (425-448/1036-1056), *Berguvâta* güçlerine karşı yılda en az iki kez sefer düzenledi.²³ Yaşanan çatışmalar üzerine *Ebû Câfer* de ribâtını, Atlas Okyanusu'nun güney sahalarında yer alan ve muhkem bir yerleşim merkezi olan *Iyir'*e taşımak zorunda kaldı. Genelde dağlık bir bölge olan *Dükkâlê'*de *Mesmûde* halkına Kur'an eğitimi vermeye ve *Mâlikî* fikhını öğretmeye çalıştı.²⁴

Temîm b. Zîrî el-Yefrûnî, 429/1038'den sonra *Berguvâta* güçlerinin elinden *Tamesnâ* ile *Dükkâlê'*nin kuzey bölgelerini geri aldığında, *Ebû Câfer*'den tekrar *Tîr'*a dönmesini istedi. Bu dâvet üzerine *Tîr'*a dönen *Ebû Câfer*, hem *Azmûr* hem de *Iyir'*deki *Sanhâce* halklarının desteğini kazandı. *Berguvâta* güçlerine önemli kayıplar verdiren *Temîm*, *Berguvâta* zümrelerini inanç bakımından bozuk tabiatlı kişiler olarak kabul edirdi. Kendilerine müsâmahalı davranılmayacağını, bozgunculuklarına göz yumulamayacağını ve onlarla birlikte hareket edileme-

---

duası talebine katılan İsmail Emgâr, Hakk'a niyaz edip cemaatin yağmur duası talebini yerine getirmiş ve halk kısa zamanda rahmete kavuşmuştur. Bu durum onu, daha saygın konuma getirmiştir. Sonunda kabile konseyi toplanmış ve onu kabilesinin velisi, manevî ataları olarak ilan etmişlerdir. Onun tavsiyelerine uyacakları sözünü vermişlerdir." Bk.: ez-Zemmûrî, *Behcetü'n-nâzirîn*, vr. 59-62.

20 Cornell, *Realm of the Saint*, s. 43.

21 İbnü'z-Zeyyât, *et-Teşevvüf*, s. 161.

22 Mâzûnî, "Ribât Tîb", *er-Ribâtât ve'z-Zevâyâ*, ss. 30-31.

23 Ebü'l-Hasan Ali İbn Ebî Zer' el-Fâsî, *el-Enîsu'l-mitrab bi-ravdi'l-kurtâs fi ahbâri mülûki'l-Mağrib ve târihi medîneti Fes*, tahk.: Abdülvehhab b. Mansûr, Dâru'l-Mansûr, Rabat 1973, s. 110.

24 ez-Zemmûrî, *Behcetü'n-nâzirîn*, vr. 64-67; Cornell, *age*, s. 43.

yeceğini düşünürdü.²⁵ *Temîm*, bu fâsit zümrenin hidâyete erdirilmesi, inançlarının düzeltilmesi ve onların arasında sünnetin hâkim kılınması işini *Ebû Câfer'* e havâle etti.²⁶ Ondan *Sanhâce* ve *Mesmûde* kabileleri arasındaki *Berguvâta* taraftarlarının ıslâhına öncelik vermesini istedi. *Ebû Câfer'* in dînî, fikhî ve fikrî söylemlerini yerinde ve yapıcı bulan *Temîm*, onu halkının mânevî mimarı olarak görüp birtakım yetkilerle donattı. Zekât ve öşürlerin hak sahiplerine dağıtılmasını onun uhdesine verdi.

Ebû Câfer el-Emgâr, *Tît*' a döndükten sonra *Titunfîtr'* in fizikî dokusunu genişletmiş, burasını kompleks bir yapıya büründürmüş ve ribâtı kurumsal bir teşkilat hâline dönüştürmüştür.²⁷ İnşa edilen câmiin etrafı, müntesiplerinin konutları ile genişletilmiştir. Artan nüfusun su ihtiyacını karşılamak üzere yeni kuyular açılmıştır. Bunların en meşhuru, *Tîn Gidut Kuyusu* adıyla anılan *Aynu'l-Fîtr* isimli kuyudur.²⁸

4.3. Ebû Abdillâh Muhammed İbn İshâk Emgâr (ö. 550/1152' den önce)

Ebû Câfer' den sonra *Tît Ribâtı* şeyhliğine oğlu *Muhammed b. Emgâr* gelmiştir. Kaynaklarda çoğunlukla *Ebü'l-Büdelâi's-Seb'a* adıyla anılmaktadır. Mânevî ve ilmî nüfuzlarını 13/18. yüzyılın sonuna kadar sürdüren *Emgârîler*, daha çok *Ebû Abdillâh b. Emgâr'* in ismi ile özdeş hâle gelmişlerdir. Onun soyundan gelen yedi büyük zevât dolayısıyla, *Ebû Abdillâh Emgâr'* a bu isim verilmiştir. Onun döneminde Ribât, sadece dînî vaazların yapıldığı ve tasavvufî terbiyenin gerçekleştirildiği bir yer değil, aynı zamanda öğrenci ve hocaları ile güçlü bir eğitim kurumu hâline gelmiştir. *ez-Zemmûrî*, burada okutulan derslerden bahsederken; *İ'râbü'l-Kur'ân*, *Muvatta'* ve *Müdevvene* kitaplarını zikretmektedir. Okutulan bu eserlere, daha sonra *Gazâlî'* nin *İhyâ'sı* da ilâve edilmiştir. *Dergâh*, zamanla dînî erkânın öğrenildiği, muâmelâta dâir sorunların, fıkıh ve akâide dâir soruların cevap bulduğu bir merkez konumuna gelmiştir.²⁹

Bütün bu irşad faaliyetlerinde *Dükkâle'* nin özel durumu da dikkate alınmıştır. Zira *Mâlikî* mezhebini devletin siyâsî görüşü hâline getiren *Murâbitlar'* in mezhebî tutumları ile uyumlu bir söylem geliştirilmeye çalışılmıştır.³⁰

Ebû Abdillâh, müderrisliğini meşihât hizmetiyle birlikte yürütmüştür. Kaynaklar, onun cehd ve gayret ehli, tebettül ve azîmet sahibi, ibâdete düşkün ve

25 ez-Zemmûrî, *age*, vr. 34.

26 ez-Zemmûrî, *age*, vr. 34.

27 Cornell, *Realm of the Saint*, s. 43.

28 Muhammed Şiyazmî ve Hacı es-Sibâi, *Medînetu Azmûr ve devâhîhâ*, Sale 1989, s. 149.

29 ez-Zemmûrî, *Behcetü'n-nâzirîn*, vr. 47.

30 Mâzûnî, "Ribât Tîb", *er-Ribâtât ve'z-Zevâyâ*, s. 31.

dermanı kesilene kadar nafile ibâdete devam eden biri olarak tarif etmektedir. Yakın arkadaşlarının tavsîfine göre o, kelimenin tam anlamıyla bir âhiret adamıydı.³¹ *et-Temîmî*'nin ifade ettiği gibi o, nafile ibâdetlere düşkün, gece gündüz Kur'ân tilâvetini vird edinen, sürekli zikirle iştigâl eden ve kullukta gayret sahibi olan biriydi.³² *Teşevvüf* sahibi ise onun *ebdâl*den bir zât olarak temâyüz ettiğini³³ ve vefat ettiğinde, cenazesine on beş bin civârında seveninin katıldığını söylemektedir.³⁴

Ebû Abdillâh'ın en önemli özelliklerinden biri de döneminin önde gelen sûfî ve âlimleri ile yakın temas içerisinde olmasıdır. Bunlardan bir kısmını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. *Ebû Şuayb Eyyûb İbn Saîd es-Sâriye es-Sanhâcî* (ö. 561/1166): İlk dönem Mağrib ekollerinden *Şuaybiyye*'nin pîri sayılan *Ebû Şuayb es-Sâriye, Tîr Ribâtı*'nın bir önceki şeyhi *Ebû Câfer İshâk b. İsmâil*'in sohbet arkadaşlarındandı. İki yakın dost olarak beraber olmuşlar, birlikte ders halkaları oluşturmuşlar, birlikte halvete girmişler, birlikte seyahatlerde bulunmuşlar ve birbirlerinin benimsedikleri riyâzet usûllerini bizzat uygulamışlardır.³⁵ *Ebû Câfer*'in vefatından sonra ise oğlu *Ebû Abdillâh*'la irtibatını devam ettirmiş ve sohbetlerine katılmaya özen göstermiştir.³⁶
2. Gazâlî takipçisi, *İbn Hirzihim*'in hocası ve *Sirâcü'l-muhtedîn fi âdâbi's-sâlihîn* isimli eserin müellifi Endülüslü fakih ve kelimacı Ebû Bekr İbnü'l-Arabî el-Maâfirî (ö. 543/1149).
3. Sebte'nin hadis ve hukuk âlimi, *Kitâbü's-şifâ bi-ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ* isimli eserin müellifi Kadı İyâz b. Mûsâ el-Yahsûbî (ö.

31 Yakın dostları Ebû Abdillâh hakkındaki değerlendirmelerini devam ettirirken şu tespiti de yapmaktadırlar: "*Birisi kendisine 'yarın Kıyamet kopacak' dese, yaptığı ibâdetin üzerine ilâve bir şeyler yapabilmesi söz konusu değildi.*" Bk.: Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilkerim et-Temîmî el-Fâsî, *el-Mustefâd fi menâkibi'l-ubbâd bi-medîneti Fes ve mâ yelîhâ anî'l-bilâd*, tahk.: Muhammed Şerîf, Kulliyetu'l-Âdâb bi'l-ulûmî'l-insâniyye, Tetvan 2002, c. II, s. 133.

32 et-Temîmî, *el-Mustefâd*, c. II, s. 133.

33 İbnü'z-Zeyyât, *et-Teşevvuf*, s. 209.

34 İbnü'z-Zeyyât, *age*, s. 426.

35 Abdüsselâm el-Ğarmîni, el-Medârisü's-süfiyyeti'l-Mağribiyyeti ve'l-Endelûsiyyeti fi'l-karnî's-sadisî'-hicrî, Dârü'r-Reşâdî'l-Hadîsiyyeti, ed-Dârü'l-Beydâ 2000, s. 271.

36 Ebû Abdillâh'ı ileri yaşlarına kadar ziyaret eden Ebû Şuayb'a Tîr şeyhi; "Muhterem, yaşı ilerlemiş bir pîr-i fânî konumundasınız. Daha ne zamana kadar ziyaret edeceksiniz?" dediğinde, Ebû Şuayb ona, "Efendim, sizleri nasıl ziyaret etmeyeyim ki? Siz geride ilim ve ahlâkta öncü vârisler bırakıyorsunuz, benim ise geride bırakacağım bir varisim yok" demiştir. Bu sözleri ile Ebû Şuayb, bağlularının Emgâriyye saflarına katılmasını istediğini beyan etmiştir. kendisinden sonra devam ettirecek bir çocuğu olmamıştır. Bk.: İbnü'z-Zeyyât, *age*, s. 209.

544/1149-50).³⁷

4. Abdülhâlık b. Yasin ed-Değûğî (ö. 571/1175).³⁸
5. Vezcîc b. Velvûn es-Sanhâcî (ö. ?).³⁹
6. Ömer ed-Dükkâlî (ö. 561/1166).⁴⁰
7. Ebû Yahyâ Ebû Bekr İbn Fâhir el-Abderî ed-Dükkâlî (ö. 559/1164).⁴¹

Bu gibi *Mağrib* sûfilerinden başka, *Ebû Abdillâh*, Irak sûfilere ile de düzenli olarak mektuplaşıyordu. Hatta vefatından sonra bir grup sâlih zümre, onun kabrini ziyaret etmek için *Yemen'*den gelmiştir.⁴²

Sekûre, *Benî Mâcir* ve *Benî Değûğ* kabilelerden gelen heyetler onun öğrencisi ve müridi oluyordu. Gelen gidenlerin sayısı belli olmayacak kadar çoktu. Ribâtta yetişenlerden meşhur olanlar, ribâtın nüfûzunu değişik bölgelere taşıyorlardı. Ribâtta yetişen bu müridlerden bir kısmını ise şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Ebû Zekerîya Yahya b. Sâlih el-Mustâvî,
2. Ebû Mûsâ İsa ed-Dükkâlî,
3. Ebû Muhammed Sâlih el-Mâcirî,
4. Ebû Muhammed el-Mübekkir
5. Ebu'l-Abbâs es-Sebtî.

Ebû Abdillâh, *Tîr Ribâtı'*nı önemli bir ilim merkezi hâline getirmiştir. Gelen heyetlerin ve öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yeni imâret yapıları oluşturmaya ve eğitim faaliyetleri için gerekli alt yapıları hazırlamaya gayret etmiştir. Ribâtın güvenliğini tesis maksadıyla da etrafı surlarla çevrilmiştir.⁴³

Ebû Abdillâh döneminde, *Benî Emgâr* şerifleri *Mağrib'*de haklı bir şöret edinmişler, din, diyânet ve salâhiyet bakımından saygınlık kazanmışlar ve Peygamberî nesebin hakkını vermişlerdir. Gerek halk gerekse ilim erbâbı arasında edindikleri saygınlığın yanında siyâsî otoritenin de dikkat ve takdirini üzerine çekmişlerdir. *Murâbitlar Devleti'*nin kurulmasından önce bölgenin hâkimiyetini uhdesinde tutan *Benî Zîrî Hânedanlığı*, Emgâr âilesi ile yakın temas içerisinde idi. *Temûm b. Zîrî*, *Ebû Câfer'*den sonra *Ebû Abdillâh el-Emgâr'*a gönderdiği mektubunda, kendisine yakın olmak ve hizmet etmek istediğinden, tüm istek ve ihtiyaçlarını karşılama arzusunda olduğundan ve gece gündüz

37 ez-Zemmûrî, *Behcetü'n-nâzirîn*, vr. 24, 83.

38 İbnü'z-Zeyyât, *age*, ss. 209- 222.

39 İbnü'z-Zeyyât, *age*, s. 185.

40 İbnü'z-Zeyyât, *age*, s. 183.

41 İbnü'z-Zeyyât, *age*, s. 175.

42 ez-Zemmûrî, *age*, vr. 92.

43 Mâzûnî, "Ribât Tîb", *er-Ribâtât ve'z-Zevâyâ*, ss. 32-33.

kendisine saygıda kusur etmek istemediğinden bahsetmektedir.⁴⁴

Dükkâle bölgesi, *Murâbitlar'*ın hâkimiyetine girdikten sonra, dönemin Murâbit sultanı *Ali b. Yûsuf b. Taşfin* (500-537/1107-1142), istişare amacıyla ülkenin önde gelen fukahâ ve sülehâsını *Merâkeş'*teki sarayına dâvet eder. Fakat bu dâvete *Tît Ribâtı* şeyhi *Ebû Abdillâh'*ın katılmayışı Ribâtla Hânedanlık arasında soğukluğun doğmasına sebep olur. Şeyhin ilgili dâvete katılmamasının yegâne sebebi, o dönemde gerçekleşen *İhyâ'*nun yakılmasına duyduğu tepkidir. Zira *İhyâ'*nun yakılması olayı, *Mağrib* ve *Endülü*s fukahâsı arasında farklı tutumların sergilenmesine yol açmıştır. *İhyâ'*'yı öncelikli tehdit unsuru olarak gören ve eserin yakılmasını şiddetle savunan Endülüs *Malikî* fukahâsı, sonunda *Murâbit* sultanını etkilemiş ve eserin yakılması gerçekleşmişti. Bu durum fukahâ ile sûfîler arasında önemli tartışmaların nüksetmesine sebep olmuştur.⁴⁵

Dînî ve siyâsî boyutu olan bu olayda, *Tît Ribâtı* şeyhi de muhâlif zümrede yer alıyordu. Çünkü *İhyâ*, *Tît Ribâtı'*nda okutulan kitaplar arasındaydı. *Tît* şeyhi *İhyâ'*ya sahip çıkıp onun içerisinde sünnete aykırı bir anlayışın bulunmadığını dile getirmiştir. *Ebû Muhammed Abdullah el-Melîcî*⁴⁶ ve *İbnü'n-Nahvî* adıyla tanınan *Ebû'l-Fazl Yûsuf*⁴⁷ gibi, *Tît Ribâtı* şeyhi de *İhyâ'*'yı muhafaza etmekte, istinsah edilmesini teşvik suretiyle onu çoğaltmakta ve resmî tehdide rağmen *İhyâ* derslerinin yaygınlaştırılmasına çalışmaktaydı.⁴⁸

Daha önce yaşanan bu soğukluğa rağmen iktidâr, *Tît Ribâtı* ile ilişkileri düzeltme yoluna gitti. Babası *Yûsuf b. Taşfin* tarafından 475/1082 yılında yapımına başlanan *Merakeş* surlarının inşâsının tamamlanması üzerine, *Ali b Yûsuf*, 522/1128 yılındaki açılış merâsimine dönemin meşhur fakih ve sûfîlerini dâvet etti.⁴⁹ *Ebû'l-Velid İbn Rüşd* aracılığıyla *Ebû Abdillâh b. Emgâr'*a da bir dâvet mektubu gönderdi. Kendisinden açılış merâsimine katılmasını ve duaları ile kendilerini onurlandırmalarını istedi.⁵⁰ Gerçekleşen dâvete katılan *Ebû Abdillâh*, yapılan masraflara katkı olması arzusuyla kendi sermâyesinden bir miktar ödenek desteğinde de bulundu.⁵¹

Devlete karşı isyan girişimi başlatan *Muvahhid* Hareketi ile 527/1132 yılında

44 ez-Zemmûrî, *Behcetü'n-nâzırîn*, vr. 23.

45 Murâbit sultanı *Ali b. Yûsuf*, halkı, bu eserin kendilerinde bulunmadığına dâir yemin etmeye zorlamıştır. Bk.: *İbnü'z-Zeyyât, et-Teşevvüf*, s. 96.

46 *İbnü'z-Zeyyât, age*, s. 145.

47 *İbnü'z-Zeyyât, age*, s. 96.

48 *Mâzûnî, "Ribât Tîb", er-Ribâtât ve'z-Zevâyâ*, s. 39.

49 Önemli bir icraatın gerçekleşmesi durumunda fakih ve sâlihlerle görüşme geleneği, *Ali b. Yûsuf*'un âdetlerindendi.

50 ez-Zemmûrî, *age*, vr. 25; el-Ğarmînî, *el-Medârisü's-sûfiyye*, ss. 274-275.

51 ez-Zemmûrî, *age*, vr. 17.

gerçekleşen savaşta, *Murâbitlar* ilk mağlubiyetlerini almışlardır. *Ali b. Yûsuf*, Hânedanlığının ayakta kalması için çareyi, nüfûz sahibi kişilerle yakın ilişki içerisinde bulmakta gördü. Bu gerçekten hareketle, *Dükkâle* bölgesinde güçlü nüfûza sahip olan *Tît Ribâtı* ile temasa geçmiştir. Arayış içerisinde kıvranan *Murâbit* sultanı, aradığı siyâsî desteği burada buldu.⁵² *Murâbit* sultanı, *Ebû Abdillâh b. Emgâr*'a gönderdiği mektubunda, kendisine duyduğu hayranlığı belirterek kendisinden dua talebinde bulunmuştur.⁵³

Bu tür gelişmelerle *Tît Ribâtı*, sadece tasavvufî işlevi olan bir dergâh olarak kalmamış, aynı zamanda sosyal bir teşkilat konumuna da gelmeye başlamıştır. *Murâbitlar Devleti* döneminde Ribât, bölge halklarının şer'î sorunlarını çözmede yetkili resmî organ şekline bürünmüştür. Böylece Ribâtın şeyhleri, aynı zamanda, yerel mahkemenin üyeleri olmuştur. Yerel adlî vakalar onlar aracılığı ile çözülmüş ve böylece devletin yükü de hafifletilmiş oluyordu.⁵⁴

4.4. Ebû Abdilhâlik Abdülazîm b. Ebî Abdillâh b. Emgâr (ö. 614/1217)

Babası *Ebû Abdillâh*'tan sonra Ribâtın şeyhliğini *Ebû Abdilhâlik Abdülazîm* üstlenmiştir. Bu dönemde Ribâtın öğrenci ve mürid sayısında büyük artış gerçekleşmiştir. Ribâta büyük bir câmi inşâ edilmiş ve burası meşhur sûfilerin uğrak mekânı hâline gelmiştir. *Ebû'l-Abbâs es-Sebtî*, *Ebû'l-Abbâs el-Merînî* ve *Ebû Mûsâ ez-Zenâtî* bunlardan sadece bir kaçıdır.⁵⁵

En uzun ömürlü murâbitlardan kabul edilen *Ebû Abdilhâlik*, *Mağrib*'de kurumsallaşmış sûfi tarikat örneği olarak bilinen *Emgariyye* tarikatının, bir diğer adıyla da *et-Taifetu's-Sanhâsiyye*'nin gerçek kurucusu kabul edilmektedir. *İbn Kunfûz*, *et-Taifetu's-Senhâsiyye*'yi, *Mağrib* ve *Kuzey Afrika*'daki kırsal kesim sûfi tarikatlarının önde gelen bir örneği olarak tanımlamaktadır.⁵⁶ İsminden de anlaşılacağı gibi, *Sanhâsiyye* tarikatı, müntesiplerinin etnik kimliği açısından *Sanhâce Berberîleri*'ne özgü bir tarikattir. Müntesiplerinin hepsinin de *Dükkâle* bölgesinin *Azmûr* kentinde yaşayan *Sanhâce Berberîleri*'nden ibaret olduğu söy-

52 Mâzûnî, "Ribât Tîb", *er-Ribâtât ve'z-Zevâyâ*, s. 40.

53 *Ebû Abdillâh Emgâr*'a sevgi ve hürmetini gizlemeyen Sultan *Ali b. Yûsuf*'un gönderdiği mektubun içerdiği şu şekildedir: "Allah sizlere uzun ömürler bahşetsin. Bizleri de kendisinden hakkıyla korkanlardan ve sakınanlardan kılsın. Sizleri O'nun rızasını kazanacak gerçek ilimle mücehhez kılsın. Rabbim, Merakeş iktidârını himaye eylesin. Biz biliyoruz ki siz, her hâlinizle dinde örnek, hayırda öncü ve sâilihler rehber bir şahsiyetsiniz. Sizlerin evliyâullahtan bir zat olduğunuzu, seçkin zekaya sahip ilim erbâbı olduğunuzu gönülden inanıyoruz. Sizlerden bizler için hayır duada bulunmanızı talep ediyor ve duanın kabul olduğu zamanlarda bizler için hayır talebini artırmanızı niyaz ediyoruz." Bk.: *ez-Zemmûrî, age, vr. 18, 26.*

54 Mâzûnî, "Ribât Tîb", *er-Ribâtât ve'z-Zevâyâ*, ss. 30-31.

55 Mâzûnî, "Ribât Tîb", *er-Ribâtât ve'z-Zevâyâ*, s. 34.

56 İbn Kunfûz, *Ünsü'l-fakîr ve izzü'l-hakîr*, s. 64.

lenemez. *Dükkâle* ile *Batı Sahra* arasındaki *Sanhâceli* tüm derviş zümreleri, kendilerini, *et-Taifetu's-Senhâciyye*'ye isnat etmektedirler.⁵⁷ *İbn Kunfûz*, bu tarîkatın 8/14. yüzyıl gibi geç tarihlerde bile *Kuzey Afrika*'nın en büyük beş tarîkatından biri olduğundan bahsetmektedir.⁵⁸

Ebû Abdilhâlik, Tîtuñfir'i finansal olarak destekleyen ve Ribât mukaddeminin *Sanhâce* topraklarından *Azmûr* kentini sarayda temsil etmesini isteyen *Muvahhid sultanı Yakup el-Mansûr* (ö. 595/1199) ile yakın ilişki kuruyordu.⁵⁹ Dolayısıyla *Benî Emgâr, Murâbitlar Devleti*'nin sonlarına doğru, yıldızı parlayan ve her geçen gün hâkimiyetini *Mağrib* genelinde hissettiren *Muvahhid* iktidârını desteklemek suretiyle, *Murâbitlar Devleti*'ne muhâlif sûfiler safına katılmışlardır.⁶⁰ *Tîr Ribâtı* şeyhlerine devletin tanıdığı ilk resmî imtiyaz, *Ebû Yakup Mansûr* döneminde (580-595/1184-1199) gerçekleşmiştir. *Tîr Ribâtı* şeyhinin nüfûzunu fark eden, şeyhin dîni ve siyâsî konulardaki görüşlerine itibar eden *Muvahhid Sultanı, Tîr* şeyhi ile sürekli mektuplaşmıştır.⁶¹

Yakup el-Mansûr'un vefatından sonra *Muvahhidler Sultanı* olan *Ebû Abdillâh Muhammed en-Nâsır b. Yakub* (595-610/1199-1213)'un saltanata gelmesinde *Tîr Ribâtı* şeyhinin de onay ve desteği olmuştur. *Sultan Nâsır, Endülü*s topraklarında gerçekleştireceği askerî fetihler hakkında *Şeyh Ebû Abdilhâlik* ile özel istişare yapmıştır.⁶²

4.5. Ebû Muhammed Abdüsselâm b. Ebî Abdillâh Muhammed b. Emgâr (ö. ?)

et-Tâdilî, Şeyh Abdüsselâm'ı; "Sâlih, zâhid, hayatı boyunca bekâr yaşamış ve dünya ehlerinden uzak bir kul"⁶³ olarak tanıtmaktadır. Sözlerinin devamında kendisine; "Seni tüm dünya işlerini terk etmiş hâlde gördüm" diyen bir dostuna şeyhin, "Yanlı görmüşsün" cevabını verecek kadar melâmet ruhuna sahip olduğundan bahsetmektedir. et-Tâdilî, onun, özellikle deniz ürünleri ile beslenmeye özen gösterdiğini söylemektedir.⁶⁴

5. Emgâriyye Tarîkatının/et-Taifetü's-Sanhâciyye'nin Tasavvufî Özellikleri

Emgâriyye meşâyihî zühd ve takvâları ile tanınan isimlerdir. Kerâmet ve fazilet-

57 Cornell, *Realm of the Saint*, s. 44.

58 İbn Kunfûz, a.g.e., s. 64; Cornell, *The Way of Abu Madyan*, s. 23.

59 ez-Zemmûrî, *Behcetü'n-nâzirîn*, vr. 34.

60 ez-Zemmûrî, *age*, vr. 38; Cornell, *Realm of the Saint*, s. 44.

61 Mâzûnî, "Ribât Tîb", *er-Ribâtât ve'z-Zevâyâ*, s. 41.

62 İbnü'z-Zeyyât, *age*, s. 209.

63 İbnü'z-Zeyyât, *age*, s. 233.

64 İbnü'z-Zeyyât, *age*, s. 233.

leri, menâkıbnâmelerde özellikle yer almaktadır. Tarîkatın temel esprisi, mün-tesiplerinin kemâle ermelerini ve hakikat sırrına mazhar olmalarını sağlamaktır.⁶⁵ Bu gayenin tahakkukunu ise şu prensipleri ilke edinerek gerçekleştirmişlerdir:

5.1. Nebevî Sünnetin Esas Alınması

Tabakât eserlerinin ortak tespiti, Tîunfitr murâbıtlarının nebevî sünnete riâyet etmeleridir. Ebu Abdilhalik Abdülazîm, ihvana, babası Ebû Abdillâh'dan bahsederken: "Pîrimiz Ebû Abdillâh, Mağrib sâlihleri arasında hangi meziyeti ile seçkin konuma gelmiştir, biliyor musunuz?" dediğinde onlar: "Hayır" cevabını vermişlerdir. Bunun üzerine Şeyh Abdülazîm, onlara; "Babam Ebû Abdillâh ne çok namaz kılmasından dolayı ne de çok oruç tutmasından dolayı seçkinler konumuna ermiştir. O, bu mertebeye, sünnete ittiba ettiği için yükselmiştir. Hadise riâyet gereği, yatsı namazını kıldıktan sonra hiç kimse ile konuşmaz ve yemek yemezdi. Kimse ile konuşmadan uyurdu"⁶⁶ cevabını vermiş, Ebû Abdillâh'ın sünnete dayalı bir tasavvuf öğretisi öngördüğünü belirtmiştir.

5.2. Mâlikî Mezhebinin Benimsenmesi ve İlim Erbâbı İle Yakın İlişki İçerisinde Olunması

Kuzey Afrika ve Endülüs ulemâsı gibi Emgâriyye şeyhleri de Mâlikî mezhebi ve fikhını esas almışlardır. *Sahnûn'*un *Müdevvene'* sinden seçtiği bazı metinleri öğrencilerine okutan *Ebû Abdillâh Muhammed Emgâr*, müridlerinden selef-i sâlihînin yolunu takip etmelerini istemiştir.⁶⁷

Merînîler, *Titunfitr Ribatı* şeyhlerini kadılık hizmetine ehil olarak görmüşler, onları resmî bir statü ile kadı ve yargıç olarak atama gereği hissetmişlerdir.⁶⁸

Mâlikî fikhının Mağrib kentlerinde kökleşmesini sağlayan ismin *Ebu İmrân el-Fâsî* (ö. 430/1038) olduğu kabul edilirken, *Malikiliğin* kırsal bölgelerde yayılmasını sağlayan isimlerin de özellikle *Emgâriyye* şeyhleri olduğu bilinmektedir. *Murâbitlik* üzerine yapılan günümüz batılı araştırmalarında özeld *Benî Emgâr*, genelde *Kuzey Afrika murâbitleri* okuma yazma bilmeyen, zâhirî ilimlerden uzak kişiler olarak tanıtılmaktadır.⁶⁹ *Murâbitler* arasında ileri düzeyde eği-

65 el-Ğarmînî, *el-Medârisü's-sûfiyye*, s. 271.

66 İbnü'z-Zeyyât, *et-Teşevvüf*, s. 209.

67 ez-Zemmûrî, *Behcetü'n-nâzirîn*, vr. 89, 91, 108; Cornell, *Realm of the Saint*, s. 45.

68 Weber'in "Kadı-Hakim" terimlerine yönelik eleştirel yaklaşımları için bk.: Bryan S. Turner, *Weber and Islam*, London 1978, ss.107-121.

69 Örnek olarak Bk.: Clifford Geertz, *Islam Observed: Religious Development in Morocco and Indonesia*, Chicago & London 1971, ss. 46-51; Ernest Gellner, *Saints of the Atlas*, Chicago 1969,

tim görmemiş kitleler olmakla birlikte *Emgâriyye* şeyhleri örneğindeki pek çok *murâbit*, aynı zamanda *fakih* şahsiyetler olarak tanınmışlardır.⁷⁰

Benî Emgâr, başından beri *ilmiye* sınıfının ve *fukahânın* takdir ve onayını kazanmıştır. Görüşleri ve kanaatleri, ulemâ nezdinde özel bir yere sahip olmuştur. Örneğin, *Mağrib* ulemâsının gözde isimlerinden *Ebü'l-Velid İbn Rüşd*, *Ebü Abdillâh Muhammed Emgâr*'ın görüşlerine başvurmaya özen göstermiştir. *Kadı Ebû Bekr İbn Arabî*, sâlihlerin âdâbı üzerine telif ettiği *Sirâcü'l-mühtedîn* isimli eserini, *Ebü Abdillâh Emgâr*'a takdim etmiştir. *el-Hakîmü'l-Hafid b. Züher* ise tıp sahasında kaleme aldığı *Kitâbü'l-Ağziye* isimli eserini *Ebü Muhammed Hasan b. Ebi'l-Hasan b. Emgâr*'a ithaf etmiştir. *Kadı İyâz b. Mûsâ* tarafından kaleme alınan *Kitâbü'l-İ'lâm* da *Ebü Muhammed Abdüsselâm b. Ebî Abdillâh Emgâr*'a ithafen yazılmıştır.⁷¹

Emgâriyye şeyhlerine ileri düzeyde saygı duyan ilim erbâbından biri de *Ebü't-Tayyib Saîd b. Ahmed es-Sefâkusî* idi.⁷² *es-Sefâkusî*'nin ibâdet ve zühdü ile meşhur iki kardeşi daha vardı. *es-Sefâkusî*, *Ağmât*'ta yaşıyor ve kelâm ilminde otorite kabul ediliyordu. Akîdeye dâir özgün eserler kaleme almış ve bunları *Ebü Câfer İshâk b. İsmâil Emgâr*'a takdim etmişti.

5.3. Benî Emgâr'ın Şerif Kabul Edilmesi

Mağrib'teki ilk hânedanlıklardan biri olan *İdrîsîler Devleti*, *Şerifler Hânedanlığı* olarak kabul edilmesine, ilk dönemlerde peygamber soyundan gelenlere özel pâyeye verilmesine rağmen, bu durum, *İdrîsîler*'den sonra iktidâra gelen *Murâbitlar* ve *Muvahhidler Devleti* dönemlerinde öncelikli bir husûsiyet arz etmemiştir. Gerçekte *şerif* olup olmadıkları tartışmalı olan *Emgâriyye* şeyhleri de on dördüncü yüzyıla kadar, *şerif* olup olmadıklarını fazla gündeme getirmemişler ve bunu sorun edinmemişlerdir. Zira ne *et-Tâdili* ne de *et-Temîmî* eserlerinde *Titunfitr* murâbitlarının *şerif* olduklarına, Peygamber soyundan geldiklerine dâir herhangi bir tespitte bulunmaktadır. *et-Tâdili*, *Ebü Abdillâh Emgâr*'dan sadece *Sanhâcî* asıllı bir şahsiyet olarak bahsederken, *et-Temîmî*, ika-met mahallinden dolayı "Azmûrlu" olduğu tespitinde bulunmaktadır. *et-Teşevvüf* ve *el-Mustefâd*'da, onların şerifliklerinden bahsedilmemesi, *Emgâriyye* şeyhlerinin statüsüne herhangi bir hâle getirmemektedir.⁷³ Fakat *Merînîler* dö-

ss. 140-154; Bruce Kapferer, "Transactional Models Reconsidered", *Transaction and Meaning: Directions in the Anthropology of Exchange and Symbolic Behavior*, Philadelphia 1976, ss.1-24.

70 Cornell, *age*, s. 47.

71 ez-Zemmûrî, *age*, vr. 18.

72 İbnü'z-Zeyyât, *et-Teşevvüf*, s. 161.

73 *et-Temîmî*, *el-Mustefâd*, c. II, s. 132.

neminden itibâren *Benî Emgâr*, şeriflikleri ile gündeme gelmeye başlamışlardır.⁷⁴

5.4. Zühd ve Riyâzete Önem Verilmesi

et-Taifetü's-Sanhaciyye'nin benimsediği tasavvufî esaslar, daha çok *zühd* ve *verâ* prensibine dayanmaktadır. Tarîkatta *halvet* uygulaması önemli bir yer tutmakta ve birtakım *riyâzetlere* özenle devam edilmektedir. Oruçlu olmaya gayret edilmekte, yiyip içtiklerinin cinsine, miktarına ve şekline hassâsiyet gösterilmektedir. *Ebû Abdillâh Muhammed Emgâr*, kendi el emeği ile kazanmaya, helâlden ve az yiyip içmeye vurgu yapmaktadır. İnsan eli değmemiş doğal gıdâların, bitki yapraklarının ve deniz hayvanlarının tüketimini teşvik ederdi. Onun bedenî gereksinim olan yiyeceklerin miktar, tip, şekil ve yapıları hakkında temkinli davrandığı görülmektedir.⁷⁵

5.5. Fütüvvet Geleneğinin Benimsenmesi

Ebû Abdillâh Muhammed Emgâr, müridlerinden, sohbetin şartları olarak *on prensibe* sadık kalmalarını isterdi. Bu prensipler, *Horasan fütüvvet geleneğini* hatırlatır mâhiyettedir. Şöyle ki:

1. Kavga ve mücâdeleden kaçınmak.
2. Adâlet ve hakkâniyete riâyet etmek.
3. Cömertlikte bulunmak.
4. Allah'ın her türlü takdîrine rızâ göstermek.
5. Sabırlı olmak.
6. Sırrı ifşâ etmemek.
7. Başkalarının hatâlarını gizlemek.
8. Tartışmadan kaçınmak.
9. Başkalarının mutluluğunu sağlamak.
10. Dünyevî çıkar peşinde koşmamak.⁷⁶

Bu prensipler, eserleri *Murâbıtılar* döneminden itibâren *Mağrib'* de tanınan *Abdurrahman es-Sülemî*'nin *Kitâbu'l-Fütüvve*'sindeki esaslara benzemektedir. *Sülemî*'nin eserinde yer alan değerlendirmelerle *Mağrib Murâbıtlığı* arasında benzerlikler bulunmaktadır.⁷⁷

74 Cornell, *Realm of the Saint*, s. 47.

75 ez-Zemmûrî, *Behcetü'n-nâzirîn*, vr. 79, 108; Cornell, *Realm of the Saint*, s. 45; *The Way of Abu Madyan*, s. 23.

76 ez-Zemmûrî, *Behcetü'n-nâzirîn*, vr. 131.

77 Cornell, *Realm of the Saint*, s. 45; *The Way of Abu Madyan*, s. 24.

5.6. Yerel Değerlere Hassâsiyet Gösterilmesi

*Mağrib sūfliğinde velâyetin en önemli alâmeti, takvâ ve kerâmet sahibi olmaktır. Ebû Abdillâh Emgâr tarafından belirlenen sohbetin on şartı, onun insan-ı kâmil anlayışının olmazsa olmaz esaslarıdır. Benî Emgâr üyelerinin mânevî nüfûzlarına duyulan saygı, resmî otorite tarafından birtakım yetkilerle donatılmalarına yol açmıştır. Bunun ilk örneğini on birinci yüzyılda Sultan Temim İbn Zîrî'nin fermânında görmekteyiz.*⁷⁸

*Tîtuñfîtr Ribâtı, diğer Mağrib ribâtları arasında âdetâ bir model niteliğindedir. Emgâriyye müntesipleri ise, şartları iyi değerlendiren ve plânlı hareket eden murâbitlardandır. Ebû Abdullah Emgâr'ın "Ebü'l-Budela" lakabı ile anılması da bu âilenin Mağrib sūfliğinde merkezî öneme hâiz olduğunu göstermektedir. Bugün hâlen Dükkâlê' de Benî Emgâr'a âit manzum ilâhîler söylenmekte ve okunan ilâhîler etki uyandırmakta, dinleyenlerin gözyaşı dökmelerini sağlamakta ve bu âilenin ünlü bir murâbit zümresi olarak tanınmasına yol açmaktadır.*⁷⁹

*Tîtuñfîtr murâbitları, Sanhâce halkları arasında Kur'ânî ve İslâmî esasları öğretirken, muhâtaplarının kabiliyet ve yeteneklerine göre, onların anlayacakları tarzda hareket etmişlerdir. İslâm'ın evrensel ve üst kimlikteki mesajlarını yerel değerlerle örtüştürerek ve halkın kavrayacağı bir üslûpla takdim etmişler, içerisinde yaşadıkları kabilenin ihtiyaçlarını ön plâna alan bir din anlayışını ortaya koymuşlardır. Bundan dolayı bir murâbitın ayaklarını iki alana birden basarak yürümesi gerekmektedir. Bir ayağını yerel değerlere koyarken, diğer ayağıyla da evrensel değerlere adım atmalıdır.*⁸⁰

*Özel koşullara ve kabile dokusuna göre hareket eden Emgâriyye şeyhleri, Sanhâce halkının imâmı, sorunlarını çözen kadıları, aralarında arabuluculuk yapan hakemleri ve onların birbiriyle kaynaşmalarını sağlayan pîrleridir. Bu ilişki, Mağrib'in tüm Sanhâce Berberîleri'ni içine alan, etnik yapıya dayalı bir sūfî tarikat konumuna geldiğinde, Ribât, aslı fonksiyonunu kaybetmiş ve etnik davanın adresi konumuna gelmiştir.*⁸¹

6. Emgâriyye'nin Etnik Kimliğe Bürünmesi

Tîtuñfîtr Ribâtı, önceleri, iktisâdî bakımdan sınırlı imkânlarla sahipti. Sonraki dönemlerde artan ticârî mübâdelelerle Ribât, önemli bir liman kentine dönüştü. Ribâtın çevresinde ziraat faaliyetlerine hız verildi. Özellikle tarım ürünleri elde

78 Cornell, *Realm of the Saint*, s. 48.

79 Cornell, *Realm of the Saint*, s. 46.

80 Cornell, *age*, s. 48.

81 Cornell, *age*, s. 49.

edilmeye ve üzüm bağları teşekkül ettirilmeye çalışıldı. Artan ekonomik gelirlerle, Ribât şeyhlerinin durumlarında da birtakım değişimler yaşandı. Kabileler tarafından takdim edilen hediyeler, hibeler ve yardımlarla gelir kaynakları hesap edilemez düzeye ulaştı.

Yaşanan bu değişimlere ters orantılı olarak Ribâtın mânevî kimliği zayıflamaya başladı. Mahremiyet duygusunun izâle edilmesi,⁸² *mûzik* ve *raksın* Ribât çevresinde yaygınlaşması⁸³ ve hırsızlık olaylarının artması, yaşanan olumsuzluklardı. Hânedanlığın Ribâta bakışında da değişim oldu. İşi ribâta karşı güç kullanmaya kadar vardırıdılar.

Muvahhid Hânedanlığı'nın Ribât şeyhlerine baskı politikası uygulamasının iki önemli sebebi vardır. Birincisi, Ribâtın artan ve değişen iktisâdî yapısının özerk konuma gelmesidir. İkincisi ise yer yer Hânedanlık içerisinde veya Hânedanlıklar arasında nükseden politik kavganın içine Ribâtın da çekilmek istenmesidir. Hâlbuki Ribât, kuruluşundan beri, adımlarını temkinli bir şekilde atmış, *Dükkâle* bölgesi bir hânedanlıktan diğerine el değiştirirken olayların içerisinde doğrudan sokulmamaya özen göstermiştir.⁸⁴

Tît Ribâtı'nın etnik yapıya bürünmesine yol açan etkenlerin belli başlı örneklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

6.1. Mu'tasım İle Me'mûn Arasındaki Taht Kavgasında Ribât Şeyhinin Taraf Olması

Muvahhid Sultanı *Ebû Muhammed Abdullah el-Adil b. Yakub*'un 624/1227 yılında gerçekleşen vefatına kadar, *Tît Ribâtı* ile *Muvahhid Hânedanlığı* arasında sıcak ve yakın bir ilişki vardı. *Yahya Mu'tasım* ile *Me'mûn* arasında gerçekleşen taht kavgasında Ribât, olaya müdâhil olmak durumuyla karşı karşıya geldi. *Sultan Âdil*'in vefatı ile *Mu'tasım Merakeş*'te, *Me'mûn İşbiliye*'de tahta adaylığını ilân etti. *Me'mûn*, kardeşinin oğluna boyun eğdirmek, ahdini bozan *Muvahhid* şeyhlerine haddini bildirmek ve kendisine bey'at ettirmek için *Mağrib*'in kuzeyine kadar ilerlemeyi düşündü. Bu maksatla *Mağrib* halkının beklentilerini karşılayacağını bildirdi, halka kendisine yardımcı olmaları ve gerekli desteği vermeleri maksadıyla mektuplar yazdı. Dolayısıyla *Tît Ribâtı* şeyhine de benzer bir mektup gönderdi. *İşbiliye*'de konuşlanan *Me'mûn*'a gönderilen cevabî mektupta, Ribât şeyhi, *Merâkeş*'e gelmesini ve Allah'ın kendisine yardım edeceği müjdesini verdi. Hatta Allah'ın lutfuna ereceği ve Allah'ın inâyetinin kendisi ile

82 ez-Zemmûrî, *Behcetü'n-nâzırîn*, vr. 118.

83 ez-Zemmûrî, *age.*, vr. 23.

84 Mâzûnî, "Ribât Tîb", *er-Ribâtât ve'z-Zevâyâ*, ss. 33-34.

beraber olacağı hususunda kendisine kefil olduklarını belirtti. Hilâfete hak kazananın kendisi olduğunu, zira kendisini güçlü bir akla ve sağlıklı bir görüşe sahip biri olarak gördüklerini beyân etti.⁸⁵

6.2. Halife Reşid'in Tît Ribâtına Karşı Uyguladığı Baskı Politikası

Sûfî zümrelere yönelik *Muvahhid* politikasını, korku ve tedirginlikten ibaret bir saygı olarak özetleyebiliriz. *Muvahhid* sultanları tarafından *Emgâriyye* tarikatına tanınan imtiyazlar dikkate değer düzeyde olmasına rağmen, zamanla birtakım sıkıntılar da yaşanmıştır.⁸⁶ İki taraf arasındaki ilişkilerin kopma noktasına gelmesine yol açan en önemli olay, *Halife Abdülvahid er-Reşid b. I. İdris*'in (630-640/1232-1242) bazı *Sanhâciyye* şeyhlerine karşı baskı politikası izlemesidir. İzlenen bu politika, *Tît Ribâtı*'ndaki sûfî cemâati zor duruma soktu. Uygulanan baskı politikası sonucunda mâruz kalınan zararların telâfisini isteyen *Emgâriyye* şeyhlerinin talebi, sultan tarafından reddedildi.⁸⁷ Halifenin çabaları istenilen sonuca ulaşsaydı, siyâsî açıdan büyük akisler uyandıracaktı, aslında. *Benî Emgâr* bu girişimleri, *Halife Reşid*'in kendilerine düşmanca bir tutum sergilediğinin kanıtı olarak kabul ettiler. *Tîunfîr Ribâtı* sûfîleri ile *Muvahhid* sultası arasında ilişkilerin nihâi noktaya geldiğini ve tamamen kesildiğini düşündüler.⁸⁸

6.3. Muvahhid Sultanı Murtazâ'nın Tît Ribâtı Surlarını Yıkması

Mu'tasım ve *Me'mûn* arasındaki taht kavgasında olduğu gibi, *Tît Ribâtı* şeyhleri, zaman zaman kendilerini siyâsî hesapların içerisinde buldular. Benzer bir durum, son *Muvahhid* sultanlarından *Ebû Hafs Ömer el-Murtazâ b. İshâk*'ın (646-665/1248-1266) iktidârı döneminde de yaşandı.⁸⁹

Halife Reşid döneminde yaşananlardan kısa bir süre sonra, yani *Murtazâ*'nın (646-665/1248-1266) hilafet makamına geldiği sırada, *Muvahhidler*'in *Azmûr* valisi *Ebû Fâris Azûz b. Beyrûk b. Emğâr*, *Muvahhid Halifesi Murtazâ*'ya karşı ayaklanmış, *Tît Ribâtı*'nın haremine sığınmıştı. *Merînî Emiri Yakup b. Abdilhak*'ın (656-685/1258-1286) idâresini benimsediğini ilân etmişti.

85 Mâzûnî, "Ribât Tîb", *er-Ribâtât ve'z-Zevâyâ*, s. 41.

86 Vincent J. Cornell, "Ribât Tit-N-Fitr: The Origins of Moroccan Maraboutism", *Islamic Studies*, Islamabad, 1988, S. XXVII, ss. 23-36.

87 Ebü'l-Abbâs Ahmed İbn Azârî, *el-Beyânü'l-Mağrib: Kısmu'l-Muvahhidîn*, tah. Muhammed İbrahim el-Kettânî ve diğerleri, Dârü's-Sakâfe, ed-Dârü'l-Beydâ 1985, s. 346.

88 Muhammed Şerif, "ed-Devletü'l-Muvahhidîn", *el-Mustefâd fî menâkibü'l-ubbâd bi-medineti Fes ve mâ yelîhâ anî'l-bilâdi li-Ebî Abdillâh Muhammed b. Abdilkerim et-Temîmî el-Fâsî – İnceleme-*, *Kulliyetu'l-Âdâb bi'l-ulûmî'l-insâniyye*, Tetvan 2002, c. I, s. 86.

89 Mâzûnî, "Ribât Tîb", *er-Ribâtât ve'z-Zevâyâ*, s. 41.

Murtazâ onun hıyanetinin bedelini, ordusuyla *Tît Ribâtı*'nin önüne kadar gelip Ribâta ait surları yıktırarak ve dergâhın şeyhine baskı uygulayarak ödettirmiştir. Fakat dergâhın şeyhi, *İbn Bebrûk*'u teslim etmediği gibi *Muvahhid* ordusuna karşı da şiddetli bir direniş sergilemiştir.⁹⁰

6.4. Son Muvahhid Sultanı Ebû Debbûs'un Tît Ribâtı'na Tanıdığı İmtiyazlar

Sultan Murtazâ döneminde yaşananlardan sonra Muvahhid sultanı olan *Ebû Debbûs* (665-8/1266-9), ânî bir değişiklik yaparak *Tît Ribâtı* şeyhlerine arka çıkmaya, onları himâye ve koruması altına almaya başlamıştır. Onlardan her türlü vergi ve yükümlülükleri kaldırmış, Ribâtın surlarını onartmış, onları bir takım imtiyazlarla donatmıştır. Saltanata gelişinin üzerinden henüz üç ay geçmişti ki, *Halife Ebû Debbûs*, *Tît Ribâtı* şeyhine her türlü imtiyâzı tanıdığını bildiren şu mektubunu göndermiştir:

"Emîrü'l-müminîn Abdullâh b. İdris b. Ebî Abdillâh b. Ebî Hafs'tan, Aynü'l-Fitr Ribâtının Şerif olan sâkinlerine. Rabbim onların kerâmet ve üstünlüklerini dâim kılsın, onları takvâları ile müdâvim eylesin. Rızâsı müvâcehesinde gerçekleşen desteklerine bizleri de lâyıık kılsın. Karşılaştıkları her türlü sıkıntıda kendilerini sâhil-i selâmete erdiren liyâkat, mertebe, mevki ve seciyelerini âlî kılsın. Onları her hâli ile mübârek bildik. Allah'ın hükümüne râim olan, nusretini hak eden ve rızâsına nâil olanları Rabbim pâyidâr kılsın. Her türlü resmî vergilendirmeden, iktisâdî yükümlülüklerden kendileri muaf tutulmuştur. Bundan sonra kendileri her bakımdan devletin himâye ve koruması altında bulunmaktadır. Allah'ın emrine uygun hareket edeceğimi beyân ederim. Yakınlarına gerekli desteğin verileceğine, hak ve ihtiyaç sâhiplerine katkıda bulunulacağına söz veriyorum. Halka rıfkla muâmele edileceğinin garantisini sunuyor, özel ve umum işlerde Hakk'ın rızâsının gözetileceğini beyân ediyorum. İşin ehli olanlara öncelik tanınacağını, her hâl ve şartta dînî yükümlülüklerin yerine getirileceğini, bu emânımın arkasında duracağımı ve haddi aşmayacağımı itiraf ediyorum. Yegâne güvencemiz ve yardımcımız Hz. Allah'tır. Bu mektup 03 Râbiü's-sânî 665 tarihinde yazılmıştır."⁹¹

Bu fermânın önemini anlayabilmek için, *Ebû Debbûs*'u, bu mektubu yazmaya sevk eden olayları tahlil etmemiz gerekmektedir. *Muvahhidler* döneminde ortaya çıkan ve hızla rakip bir siyâsî güç hâline gelen *Merînîler*, *Murtazâ* ile *Ebû Debbûs* arasında gerçekleşen taht kavgasında ve *Ebû Debbûs*'un *Murtazâ*'ya karşı kalkıştığı ayaklanmada *Ebû Debbûs*'a destek vermişlerdi. Kendisine asker takviyesinde bulunmuşlar, 20.000 dînar para desteği de vermişlerdi. Yaptıkları

90 665/1266 tarihinde azledilen Halife Murtaza, sonunda Azmûr'a sığınmak zorunda kalmıştır. Burada Şeyh Ebû Şuayb ed-Dükkâlî'nin kabrini ziyaret etmiştir. Ebû Şuayb'ın Sanhâciyye tasavvuf mektebinin kurucusu sayılan Ebû Abdillâh b. Emğâr'ın yakın dostu olduğunu daha önce belirtmiştik. Bk.: ez-Zemmûrî, *Behcetü'n-nâzirîn*, vr. 38; Ebû'l-Abbâs, *el-Beyânü'l-Mağrib*, s. 441; Muhammed Şerif, *el-Mustefâd İncelemesi*, c. I, s. 86.

91 Mâzûnî, "Ribat Tîb", *er-Ribâtât ve'z-Zevâyâ*, s. 48.

görüşmelerde, birlikte hareket etmeyi, tek güç olmayı, verdikleri her türlü desteğin karşılığında da ülke topraklarının yarısının idâresini kendi uhdelere tevdi etmesini şart koşmuşlardı.⁹² Fakat *Ebû Debbûs* bu şartı kabul etmemiş ve *Benî Merîn*'e verdiği her türlü vaadinden vazgeçmiştir. Onun böylesi bir karar değişikliğiyle, *Tîr Ribâtı* şeyhlerine gönderdiği bu fermânın anlamı daha iyi anlaşılmaktadır. Zira sultan, Ribât şeyhlerinin sadakatine güvenmekte ve kendileri ile yakın temas kurabileceğine inanmaktaydı. Merînîler'le gerçekleştirdiği siyâsî ve askerî çatışmalarda *Ebû Debbûs*, *Tîr Ribâtı* şeyhlerinin nüfûz alanlarında kendisine yardımcı olmalarını istemişti.

Ebû Debbûs'un, güçlerini birleştirmek ve yeni müttefikler edinmek çabası sonuç vermedi. Aksine *Merînîler*, onun karşısında üstünlük elde etmeye başladılar. *Tîr Ribâtı* şeyhleri de yanı başlarında gelişen olayların seyrini yakından takip ediyorlardı. *Muvahhidler*'in *Dükkâle*'de kımlıdayamaz hâle geldiklerini ve her taraftan kuşatıldıklarını biliyorlardı. *Ebû Debbûs*'a karşı verdikleri mücadelede *Merînîler*, *Tîr Ribâtı* şeyhlerinden kendilerine destek olmalarını istemişlerdi.⁹³

6.5. Merînîler'in Tîr Ribâtı'na Tanıdığı İmtiyazlar

Ebû Debbûs'un *Tîr Ribâtı*'na tanıdığı imtiyazların bir benzeri, *Merînîler* tarafından da tanınmaya başlamıştır. Hânedanlıklarının daha başında *Emgâriyye tarikatına* desteğini esirgemeyen *Merînîler*, *Ebû Debbûs*'un tanıdığı imtiyazların daha fazlasını vermeye, onların neseplerine saygı duyduklarını, 703/1304 yılında gerçekleşen hac kâfilesine *Tîr Ribâtı* şeyhinin başkanlık etmesini istediklerini beyân etmişlerdir.⁹⁴

Merînîler, *Tîr Ribâtı*'na karşı özel bir teveccüh gösterisinde bulundular. Ribâtın özerk bir yapı sergilemesine ve değişik imtiyazlara sahip olmasına özen gösterdiler. Bu imtiyazların bir gereği olarak Ribâtın şeyhlerini, kadılık ve imâmet gibi önemli mevkilere getirdiler. *Sanhâce* halkından toplânan vergilerden Ribâta özel ödenek ayırdılar. Bu da yaklaşık senede 100 altın dînar tutarında idi.⁹⁵

696/1297 yılında yayınlanan Fermânla dönemin *Tîr Ribâtı* şeyhi *Ebû Mûsâ*

92 Ebu'l-Hasan Ali İbn Ebî Zer' el-Fâsî, *el-Enîsu'l-mitrab bi-ravzi'l-kırtâs fi ahbâri mülûki'l-Mağrib ve târihi medîneti Fes*, tahk.: Abdülvehhab b. Mansûr, Dâru'l-Mansûr, Rabat 1973, s. 260.

93 Mâzûnî, "Ribât Tîb", *er-Ribâtât ve'z-Zevâyâ*, ss. 42-43.

94 Saltanatlarının başında Merînîler tarafından Emgârilere ve Şerif kabul edilen diğer tasavvufî zümrelere yönelik tanınan bu imtiyazlar, komşularına karşı mücadele veren Cezayir halkının Mekke Şeriflerine beyat edişi ile benzerlik göstermektedir. Muhammed el-Menûnî, *Varakâtu anî'l-hadâra'l-Mağribiyye fi asri Ben-i Merîn*, Rabat 1979, s. 132.

95 Mâzûnî, "Ribât Tîb", *er-Ribâtât ve'z-Zevâyâ*, s. 43.

İsa Emgâr'a, Azmûr Sanhâcelileri arasında ortaya çıkan adlî sorunların çözümlenmesi ve yerel mahkeme üyeliği görevi verilmiş, bölgenin hukûkî sorumluluğunu üstlenmesi karşılığında devlet tarafından kendisine ayda on altın dînar değerinde ödenek yapılacağı beyân edilmiştir. Fermâna konulan ilâve maddeyle, Ribât murâbitları buradan ayrılmadıkça ya da mânevî şahsiyetlerine hâlel getirmedikçe dînî ilimlerde otorite kabul edilecek ve hizmetleri desteklenecektir.⁹⁶ Daha sonra yayınlanan ikinci Fermânla ise *Benû Emgâr'ın Merînîler* devleti açısından ne kadar büyük öneme hâiz oldukları vurgulanmaktadır. Bu imtiyazlar, daha sonra 729/1328, 821/1418 ve 850/1446 yıllarında yayınlanan en az üç Fermânla daha teyit edilmiştir.⁹⁷

Merînîler Devleti'nin Tît Ribâtı ile olan ilişkisinde *Ebû İnan Fâris el-Mütevekkil b. Alî'nin* (749-759/1348-1358) saltanatı sonrasında tutum değişikliğine gidilmiştir. Gelişen süreç içerisinde birtakım siyâsî ve iktisâdî kısıtlamalar yapılmıştır. Ebû İnan şeriflere destek olan, her vesileyle onlara arka çıkan Merînî sultanlarının sonuncusu oldu. Onun saltanatından sonra *Şerif* âilelerine ve tasavvuf erbâbına karşı *Merînîler'in* izlediği politikada değişim yaşandı. İzlenen bu siyasetin etkisiyle *Tît Ribâtı* şeyhlerinin yıldızı söner oldu.⁹⁸

6.6. Tît Ribâtı'nın Etnik Kimliğe Büründürülmek İstenmesine Karşı Gerçekleşen İsyan Girişimleri

8/14. yüzyıl, ribâtın tarihinde önemli değişimlerin yaşandığı bir asır olmuştur. Zira bu dönemde ribât, ilmî ve tasavvufî bir müesseseden çok, siyâsî ehemmiyete sahip iktisâdî bir kuruluş konumuna gelmiştir. Yine bu dönemde, harekete kabilecilik ruhu sirâyet etmeye başlamıştır. *Emgârîler*, tarih içerisinde *Sanhâce* kabilesinin şefleri konumuna gelmişlerdir. Dolayısıyla ribâtın liderliği ve tasavvufî dâvetlerinin hitap kitlesi, daha çok *Sanhâce* kimliğine sahip çevrelerdi. *Dükkâle* bölgesinde gerçekleşen kabile ve aşîret kavgaları sonucu ortaya çıkan birtakım içtimâî ve iktisâdî sorunlarla, ribât şeyhlerinin *Sanhâce* kimliğini ön plâna çıkarması, mânevî otoritelerini sarsmış ve eğitim faaliyetlerini sıkıntıya sokmuştur. Ribâtlarının genel seyrinde etnik kimliğe dayalı bazı yeni değişimler gerçekleştirmişlerdir.

Gerçekleşen değişim serüveninin izlerine, *Merînîler* devleti döneminde daha iyi rastlamaktayız. Zira *Merînîler*, hânedanlığın kuruluşundan beri, dev-

96 Abdüllatif eş-Şâzilî, et-Tasavvuf ve'l-muctemea' numûzec mine'l-karni'l-aşîri'l-hicrî, Sale 1989, s. 210.

97 eş-Şâzilî, et-Tasavvuf ve'l-muctemea', s. 210.

98 Mâzûnî, "Ribât Tîb", er-Ribâtât ve'z-Zevâyâ, s. 43.

letlerinin güç kazanması ve toplum tarafından onaylanması arzusuyla sûfi âilelerin desteğini almaya özen göstermişlerdir. Kendi politikalarını destekleyen zümreleri birtakım rütbe, makam, akar ve hediyelerle taltif etmişlerdir. Bu imtiyazlara hak kazanan sûfi zümrelerin başında *Emgâriyye* âilesini, Hânedanlık *Şeriflik* pâyesi ile tebcil etmiştir.

Tîr Ribâtı'nın aslı dokusunda gerçekleşen bu değişimleri yerinde gözlemleyen ribâtın tarihçisi *ez-Zemmûrî*, şeyhlere tanınan imtiyazların önü alınmaz hâle geldiğinden bahsetmektedir. Kendisinin de aynı dönemde yaşadığı 8/14. yüzyıldaki *Merînîler* devrinde bir istisnâ durumun vukû bulduğunu söylemektedir. O da ribâtın şeyhi *Ebû İbrâhim İshâk*'ın gerçekleştirdiği gerçek bir tasavvufî başkaldırı hareketidir. *Ebû İbrâhim İshâk*, bozulma ve kokuşma hâllerinin önü alınmaz hâle gelmesinden ve dünyevî işlere alabildiğine dalınmasından şikâyetçi olmuştur. Kötü gidişe dur demek kastıyla sünnet-i seniyyeye uygun hareket etmeyi öngörmüş, ribâtın ilk dönemlerdeki samimi eğitim faaliyetlerini yeniden diriltmeye çalışmıştır.⁹⁹

9/15. asırda ise dönemin şeyhi *Ebû Abdillâh b. Emgâr es-Sağîr*, ribâtın tarihinde *Ebû İbrâhim İshâk*'tan sonra, ikinci bir tasavvufî başkaldırı hareketi gerçekleştirmiştir. Yakınlarına ve müridlerine tarikatlarını *Dükkâle* dışında yaymaya, etnik kimliğe dayalı değil İslâmî anlayışı ön plâna çıkararak bir tutum sergilemelerini tavsiye etmiştir.¹⁰⁰

7. Emgâriyye'nin Cezûliyye Tarikatına Dönüşmesi

Ebû Abdillâh es-Sağîr başkaldırısının yaşandığı 9/15. asır, *Mağrib*'de siyâsî ve hukûkî sahada buhranların yaşandığı ve yabancı tehdîdinin had safhaya ulaştığı bir dönemdir. Yaşanan bu buhranın tesirleri, hem iktisâdî hem de içtimâî hayata yansımıştır. Bu devir, sağlıklı din anlayışından uzaklaşıldığı ve bidatlerin yaygınlaştığı bir dönem olmuştur. Gelişen olumsuz şartlar sonucu *Tîr Ribâtı* şeyhliği, yeni bir şekle bürünerek *Cezûliyye* tarikatına dönüşmüştür.

Öğretileri ile *Mağrib* sahasında yaygınlaşan *Şâziliyye* tarikatının tasavvufî çizgisi, *Cezûliyye*'nin temelini oluşturmaktadır. *Ebû Abdillâh Emgâr es-Sağîr*'in gayretleriyle *Cezûliyye* tarikatı şark istikametinde yayılma imkânı bulduktan sonra,¹⁰¹ *Tîr Ribâtı*, *Sanhâciyye* kabilesine özgü etnik yapısından, *Şâziliyye* ekolüne mensup bir akım hâline dönüşmüştür. Aslında bu dönüşümün arka plânın-

99 Mâzûnî, "Ribât Tîb", *er-Ribâtât ve'z-Zevâyâ*, ss. 34-35.

100 Mâzûnî, "Ribât Tîb", *er-Ribâtât ve'z-Zevâyâ*, ss. 34-35.

101 Ebû Abdillâh Emgâr es-Sağîr'in Ebû'l-Hasan eş-Şâzîlî'ye ulaşan silsilesi için bk.: Muhammed Mehdî el-Fâsî, *Mümettîu'l-esmâ' fi zikri'l-Cezûlî ve't-tibâ' ve ma lehuma mine'l-etbâ'i e'l-elnâ'*, Fes 1313/1815, s. 18.

daki sebepleri ortaya çıkaracak tarihî verilerden yoksun durumdayız. Özellikle *Ebû Abdillâh es-Sağîr*'in uygulamaları hakkında kesin bilgilere de sahip değiliz. 8/14. asrın en meşhur tarikatlarından biri kabul edilen *Şâziliyye*'nin ribâtın ve şeyhinin tasvibini kazanmasının gelişim seyrini net olarak bilememekteyiz. Ribâtın bundan sonraki gelişim seyri hakkında şunları söyleyebiliriz:

1. Ribâtın şeyhi eski görevine tevdi edilmiş, ribât *Mağrib*'teki *Şâziliyye* teşkilatının bir şubesi konumuna gelmiştir.
2. *Emgariyye* tarikatı *Dükkâle*'deki yerel ve etnik yapıya bürünen şeklienden kurtulmuş, aslı hüviyetine kavuşup eğitim faaliyetlerini yürütmeye, tasavvufî işlevini sürdürmeye başlamıştır.
3. *Ebû Abdillâh es-Sağîr*'in kişisel gayretleri ile ribât dar çerçeveden çıkmış, taraftarlarının gayretleri ile de yeni zâviyelerin kurulmasına öncülük etmiştir. Tarikatını *Asafi* bölgesinde meşhur hâle getirecek olan *İmam Cezûlî* (ö.869/1465)'nin gayretleri ile de bu duruma hız verilmiştir. *Ebû Abdillâh es-Sağîr*'in çocukları dâvet maksadıyla aynı anda değişik yerlere dağılmış ve *Emgariyye* zâviyelerinin idâresini deruhte etmişlerdir. Bu zâviyelerin isimlerini şu şekilde sıralayabiliriz:
  - a. Hâha bölgesindeki *Efûğâl Zâviyesi*,
  - b. Sûs Zâviyesi,
  - c. Tâdile Zâviyesi,
  - d. Ğârîs vâdisi yakınlarında yer alan *Tafilâl*'taki *Usûl Zâviyesi*,
  - e. Büyük Atlas Dağları'nda *Ağbâlû Zâviyesi* olarak da tanınan *Hentîfe Zâviyesi*.
  - f. Şeyâzîme bölgesindeki *Muhaycile Zâviyesi*,
  - g. Âyet-i Atâ'da bulunan *Tâzârîn Zâviyesi*
  - h. Merâkeş havzasında *Tamislûhât Zâviyesi*.
  - i. Büyük Batı Atlas yöresindeki *Keyk Zâviyesi*.

Tît Ribâtı sâkinleri, artık dar alana kapanmış bir tutum sergilememekte, yeni açılan zâviyelere dağılmaktaydılar. *Mağrib*'in güneydoğusunda yaşayan kabileler arasında faaliyet yürüten *Usûl Zâviyesi* ile *Merâkeş* havzasında etkin olan *Tamislûhât Zâviyesi*, *Sadî Hânedanlığ*'nın ilk dönemlerinde teşekkül etmiştir.¹⁰²

8. Dükkâle'nin Portekiz İşgaline Mâruz Kalması ve Tît Ribâtı'nın Ortadan Kaldırılması

Tît Ribâtı'nın tarihinde önemli safhalardan biri de *Dükkâle*'de gerçekleşen *Porte-*

102 Mâzûnî, "Ribât Tib", er-Ribâtât ve'z-Zevâyâ, ss. 36-37.

kiz sömürmesine karşı sergilenen direniş hareketidir. Halkı *Portekiz* tehdidinden kurtarmak maksadıyla, *Vattasi Sultanı Muhammed el-Burtukâlî*, 920-924/1514-1518 tarihleri arasında *Dükkâlê'*ye askerî seferler düzenledi. Zira *Tît*, tehdit unsuru kabul edilen merkezlerden biriydi. *Portekiz* sömürmesine boyun eğmeyen *Tît Ribâtı'*nın ilgâ edilmesi ve sâkinlerinin sürgüne gönderilmesi gündemdeydi. Sonunda *Tît* halkı *Fes* kentindeki terkedilmiş bölge olan *Vâdü'n-Necâ'*ya sürülmüş, *Tît* surları tahrip edilmiş, yerli halkın evleri yıkılmıştır. Bir kısmı ise *Portekiz* güçlerinin iskânına tahsis edilmiştir. Saldırıların devam ettiği dönemde, Hıristiyan sömürge idâresi altında yaşamaya razı olmayan *Benî Mâcir*, *Medinetü Ğarbiyye* ve *Mişnizâyê* halkları da sürgün edilenler arasındadır.¹⁰³

*Tît Ribâtı'*nın yıkılışı, arka arkaya devam eden birçok savaş sonucunda gerçekleşmiştir. Burasının sömürgeleştirilmek istenmesinin en önemli sebebi, iktisâdî yönden önemli bir konuma sahip olmasındandır. *Tît Ribâtı'*, her şeyden önce tasavvufî bir merkezdi. Sağlıklı tasavvuf anlayışını öğreten pek çok zevâtın yetiştiği yerd. *Vattâsiler* döneminde gerçekleşen bu yıkımdan sonra *Ribâtın* kendini yenilemesi, toparlaması mümkün olmadı. 8/14. asırda etnik ve siyâsî bir yapıya bürünen *Ribât*, 9/15. asırda sömürge tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu da dergâhın tasavvufî işlevini tamamlamasına sebep olmuştur. *Muhammed Vattâsî*, *Tît Ribâtı'*nı *Portekiz* işgalinden kurtarmak için askerî hamleler gerçekleştirdiğinde, *Emgâriyye* âilesinden geriye kalan ne âlim ne de sûfî bir şeyh bulabilmiştir. Orada yaşayan halkın *Portekiz* himâyesini kabul eden *Benî Züveyb* halkı ile bazı Arap şeyhleri olduğunu görmüştür. Bu da işgal sonucu bölgede yaşanan etnik değişimi göstermektedir.

Özetle, 9/15. asırda *Emgârîler'*in bölgeden sürülmesi ile *Tît Ribâtı'*nın ilmî ve tasavvufî işlevine de son verilmiştir.¹⁰⁴

9. Sonuç ve Değerlendirme

Mağrib murâbitlik geleneğinin ilk örneği olan *Tîtunfir Ribâtı*, tasavvufî düşüncenin teşkilatlanmasında rol oynayan önemli merkezlerden biridir. Hedef kitle si *Sanhâce Berberîleri* olduğu için *et-Tâifetü's-Sanhâciyye*, *Emgâr* âilesinin deruhte ettiği bir hareket olduğu için de *Emgâriyye tarîkatı* olarak tanınmaktadır. *Emgâr* âilesi, genelde ilim, irfân, asâlet, ahlâk, erdem ve hizmetleri ile ön plâna çıkmış, bölge halklarının İslâmlaşmasında, bölgede İslâm kültürünün kökleşmesinde ve İslâmî kazanımların korunmasında öncü rol oynamıştır. *Emgâriyye* şeyhleri *Tît Câmi'*nde verdikleri vaazları, *Tît Medresesi'*nde okuttukları dersleri ve *Tît*

103 el-Vezzân, *Vasfû İfrikiyye*, c. I, s. 126.

104 Mâzûni, "Rbat Tib", *er-Ribâtât ve'z-Zevâyâ*, ss. 44-45.

*Dergâhı'*nda gerçekleştirdikleri tasavvufî faaliyetleri ile *Azmûr* kentinin bir kültür merkezi hâline gelmesini sağlamışlardır. Ehl-i sünnet inancını benimsemeleri, *Mâlîki* fikhını tatbik etmeleri, *fütüvvet* mesleğine bürünmeleri, nebevî sünnete riâyet etmeleri, bidat ve hurafelere karşı tutum sergilemeleri ile *sünnî tasavvufun* öncüsü olmuşlardır.

İlmî ve tasavvufî faaliyetler kadar, sosyal hizmetlerde de örneklik gösteren *Emgariyye* şeyhleri, kabile kavgalarının, kan davalarının, çıkar çatışmalarının ve toplumsal huzursuzlukların önüne geçmişler, bölge âsâyişinin, toplum huzurunun, millî ve İslâmî değerlerin temsilcileri olmuşlardır. Bölgenin, hânedanlık arasında el değiştirdiği dönemlerde yıkıma uğramamasını, toplu göçlerin yaşanmamasını ve geçiş döneminin hasarsız atlatılmasını sağlamışlardır.

Emgariyye tarikatının yapıcı tutumu, ilmî ve tasavvufî kimliklerini ön plânda tuttıkları 5-8/11-14. asırlar arasında devam etmiştir. Fakat 8-9/14-15. asırlarda *Emgariyye* liderleri, tarikat şeyhi olmaktan çok, kabile şefi konumuna gelmişlerdir. On dördüncü asırda iktidâra gelen *Merînîler*, Ribâtı bütün güçleriyle desteklemiş, Ribât temsilcilerine resmî görevler yüklemiş, yayınlanan Fermânlarla alışılmışın ötesinde imkânlar tanımışlardır. Kazanılan haklarla Ribât, ileri düzeyde bir ekonomik güce, "devlet içinde devlet" denilecek bir siyâsî nüfûza kavuşmuşlardır. Tarikatın kurucu şeyhleri, zühd ve takvâları, din ve diyânetleri, tevâzu ve hizmetleri ile dikkat çekerken, son dönem meşâyihî zaâfiyetleri, dînî hassâsiyetten yoksunlukları, dünyevî beklentilere yönelmeleri ve çıkar ilişkilerine bürünmeleri ile büyük yara almışlardır. İlk dört asırda tarikata duyulan saygı ve itibar, son iki asırda giderek zayıflamış, tarikat etnik bir grubun sözcülüğünü yapar duruma gelmiştir. Geline noktanı duyulan feryat sesleri, yine tarikatın kendi içinden yükselmiştir. 8/14. yüzyılda *Ebû İbrâhîm İshâk* ve 9/15. yüzyılda *Ebû Abdillâh b. Emgâr es-Sağîr*, ortaya çıkan olumsuzlukları izâle etmek için bir kıyam başlatmış ve tarikatı aslî fonksiyonuna dönüştürmek istemiştir. Hatta *Ebû Abdillâh b. Emgâr es-Sağîr*, *Emgariyye* adıyla istenilen başarıyı elde edemeyince Ribâtını, *Cezûliyye* tarikatına bağlamıştır. Bundan sonra *Emgariyye* adıyla değil *Cezûliyye* ismiyle hizmet vermiştir. *Emgariyye* ribâtlarını birer *Cezûliyye* zâviyesine dönüştürmüştür. Birer *Şâzûliyye-i Cezûliyye* müntesibi olarak devam eden *Emgariyye* müridleri, sonunda tekrar aslî hüviyetlerine, yani tasavvufî kimliklerine kavuşmuşlardır. Fakat Tîr Ribâtındaki bu diriliş safhası uzun sürmemiş, o dönemde gerçekleşen *Portekiz* sömürgesi ile kadim kurum ortadan kaldırılmıştır. *Tîr Ribâtı'*nın yıkımından sonra *Cezûliyye* müntesibi olarak faaliyet yürüten *Emgâr* âilesi, 12/18. yüzyıla kadar hayatîyetini sürdürmüştür.

Tıpkı insan gibi, kurumların da belli bir ömrü vardır. *Tit Ribâtı*, 5/11. yüzyıldan 9/15. asra kadar hem ruh hem de yapıt olarak varlığını sürdürürken, 9/15. asırda binâsını, 12/18. asırda takipçilerini kaybetmiştir.

Bibliyografya

- Abdüllatif eş-Şazilî, et-Tasavvuf ve'l-muctemea' numûzec mine'l-karnî'l-aşîri'l-hicrî, Sale 1989.
- Abdüsselâm el-Ġarmînî, el-Medârisü's-sûfiyyeti'l-Mağribiyye ve'l-Endelûsiyye fi'l-karnî's-sadisî-hicrî, Dârü'r-Reşâdî'l-Hadîsiyye, ed-Dârü'l-Beydâ 2000.
- Ahmed Bûşîrb, *Dükkâle ve'l-isti'mârü'l-Burtuğâlî*, ed-Dârü'l-Beydâ 1984.
- Cornell, Vincent J., *Realm of the Saint: Power and Authority in Moroccan Sûfism*, Austin : The University of Texas Pres, 1998.
- , *The Way of Abu Madyan: Doctrinal and Poetic Works of Abu Madyan Shuayb Ibn Al-Husayn Al-Ansari*, (c.509/1115-16-594/1198), The Islamic Texts Society, Cambridge 1996.
- , "Ribât Tit-N-Fitr: The Origins of Moroccan Maraboutism", *Islamic Studies*, Islamabad, 1988, S. XXVII, s. 23-36.
- el-Fâsî, Ebû 'l-Hasan Ali İbn Ebî Zer', *el-Enîsu'l-mitrab bi-ravdî'l-kurtâs fi ahhâri mülûki'l-Mağrib ve târihi medîneti Fes*, tahk.: Abdülvehhab b. Mansûr, Dârü'l-Mansûr, Rabat 1973.
- el-Fâsî, Muhammed Mehdî, Mümettiü'l-esmâ' fi zikri'l-Cezûlî ve't-tibâ' ve ma lehuma mine'l-etbâ'i e'l-elnâ', Fes 1313/1815.
- Geertz, Clifford, *Islam Observed: Religious Development in Morocco and Indonesia*, Chicago ve London 1971.
- Gellner, Ernest, *Saints of the Atlas*, Chicago 1969.
- İbn Azârî, Ebû'l-Abbâs Ahmed, *el-Beyânü'l-Mağrib: Kısmu'l-Muvahhidin*, tah. Muhammed İbrâhim el-Kettânî ve diğerleri, Dârü's-Sakâfe, ed-Dârü'l-Beydâ 1985.
- İbn Kunfûz, Ebû'l-Abbâs Ahmed el-Hatîb, *Ünsü'l-fakîr ve izzü'l-hakîr*, tahk.: Muhammed el-Fâsî - Adolf Faur, Menşûrâtü'l-Merkezi'l-Câmîi li'l-Bahsi'l-İlmî, Rabat 1968.
- İbnü'z-Zeyyât, Ebû Yakub Yûsuf b. Yahya et-Tâdilî, *Kitâbü't-teşevvüf ilâ ricâli't-tasavvuf*, tahk.: Ahmed Tefvik, Menşûrâtü Külliyyeti'l-Âdâb ve'l-Ulûmî'l-İnsâniyye, Rabat 1984.
- Kapferer, Bruce, "Transactional Models Reconsidered", *Transaction and Meaning: Directions in the Antropology of Exchange and Symbolic Behavior*, Philadelphia 1976, 1-24.
- Lisânüddin İbnü'l-Hatîb, Mî'yârü'l-ihdiyâr fi zikri'l-maâhidi ve'd-diyâr, Rabat 1977.
- Muhammed Mâzûnî, "Ribât Tib: mine't-te'sîs ilâ zuhûri'l-hareketi'l-Cezûliyye", *er-Ribâtât ve'z-Zevâyâ fi Tarihi'l-Mağribi*, Külliyyetu'l-Âdâb ve'l-Ulûmî'l-İnsâniyye, Rabat 1997, s. 25-51.
- Muhammed el-Menûnî, Varakâtu anî'l-hadâra'l-Mağribiyye fi asri Benî Merîn, Rabat 1979.
- Muhammed Şerîf, "ed-Devletü'l-Muvahhidîn", *el-Mustefâd fi menâkibi'l-ubbâd bi-medîneti Fes ve mâ yelîhâ anî'l-bilâdi li-Ebî Abdillâh Muhammed b. Abdilkerim et-Temîmî el-Fâsî - İnceleme-*, Külliyyetu'l-Âdâb bi'l-ulûmî'l-İnsâniyye, Tetvan 2002.
- Noth, Albrecht ve Conrad, Lawrance I, *The Early Arabic Historical Tradition: A Source-Critical Study*, Princeton 1994, s. 76-87.
- Muhammed Şiyazmî ve Hacı es-Sibâî, *Medînetü Azmûr ve devâhîhâ*, Sale 1989.
- et-Temîmî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilkerim el-Fâsî, *el-Mustefâd fi menâkibi'l-ubbâd bi-medîneti Fes ve mâ yelîhâ anî'l-bilâd*, tahk.: Muhammed Şerîf, Külliyyetu'l-Âdâb bi'l-ulûmî'l-İnsâniyye, Tetvan 2002.
- el-Vezzân, Hasan b. Muhammed, *Vasfû İfrîkiyye*, Rabat 1980.
- ez-Zemmûrî, Muhammed İbn Abdulazim, *Behcetü'n-nâzirîn ve ünsü'l-ârifîn ve vasiâtu Rabbi'l-âlemîn fi menâkibi ricâli Emgârî's-sâlihîn*, elyazması, Bibliothéque Hassania (el-Hizânetü'l-Haseniyye), Rabat, no: 1358.